AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

"İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ REGİONAL SİYASƏTİN REALLAŞDIRILMASI VƏ ONUN SOSİAL-İQTİSADİ NƏTİCƏLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ"

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əsgərzadə Xalidə İsmayıl

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
__________________________ imza
"____" _______________ 2022-ci il

"İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ REGİONAL SİYASƏTİN REALLAŞDIRILMASI VƏ ONUN SOSİAL-İQTİSADİ NƏTİCƏLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ"

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404-İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Qiymətləndirmə

Qrup: 46

Magistrant:
Əsgərzadə Xalidə İsmayıl qızı

_____________________ imza

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d.,dos. Quliyev İbrahim Qədim oğlu
______________________imza

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Hümbətova Suqra İnqilab qızı

_________________ imza

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
_______________________imza

BAKI – 2022

Elm andı

Mən, Əsgərzadə Xalidə İsmayıl qızı and içirəm ki, "İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə regional siyasətin reallaşdırılması və onun sosial-iqtisadi nəticələrinin qiymətləndirilməsi" mövzusunda olan magistr dissertasiya işini elmi əxlaq normalarına və istinad prinsiplərinə riayət etməklə, istifadə etdiyim mənbələrin hər birini ədəbiyyat siyahısında qeyd etməklə tərtib etmişəm.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ REGİONAL SİYASƏTİN REALLAŞDIRILMASI VƏ ONUN SOSİAL-İQTİSADİ NƏTİCƏLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Hazırda regional siyasətin formalaşdırılması və regional inkişafın prinsiplərinin hazırlanması milli iqtisadiyyatın müsbət və nizamlanmış inkişafına nail olmağın əsas məqsədidir. Azad edilmiş ərazilərdə tərəflərin təkbaşına inkişaf layihələri hazırlamaq, planlaşdırmaq və təşkil etməkdə dövrümüz üçün aktual məsələdir

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas nəqsədi işğaldan azad edilmiş rayonlarda regional siyasətin inkişafı ilə bağlı elmi ədəbiyyatın sistemli təhlilini başa çatdırmaq və bu istiqamətlərin maliyyələşmə mexanizminə necə reaksiya verdiyini müəyyən etməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: təhlil, müqayisə və sintez metodlarından istifadə olunaraq bölgələrdə inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir

Tədqiqatın informasiya bazası: İqtisadiyyat və Sənaye, Maliyyə, Vergilər Nazirliklərinin, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından, hökumətin qərarları, qanun və normativ aktlarından, Prezidentin sərəncamlarından, o cümlədən, ölkədə fəaliyyətdə olan ayrı-ayrı böyük şirkətlərin informasiyaları və hesabatlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmasına əngəl olan nəzəri-metodoliji çatışmazlıqlar, o cümlədən yetərli yerli informasiya bazasının olmamağı, mövzunun hal-hazırkı vəziyyətdə də davam etməsi, dünyada olan pandemiyanın gələcək üçün proqnozlaşdırmalarda yaratdığı çətinliklər, xarici mənbələrin hazırki vəziyyət üçün real uğurlu nümunənin mövcud olmaması və s. göstərmək olar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: ölkənin rəqabət bacarığının yüksəldilməsində və ölkənin sosial və iqtisadi inkişafının nizamlanmasında dövlət proqramlarının pozitiv rolu və regional inkişafa məqsədli dövlət proqramlarının təsir imkanı əsaslandırılmışdır

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatda olan nəzəri işlənmələrin və işğaldan azad edilmiş rayonlarda sektoral inkişaf üçün tövsiyələrin hər biri bu ərazilərdə regional siyasətin təkmilləşdirmək üçün istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: Qarabağ, region, iqtisadiyyat

IMPLEMENTATİON OF REGİONAL POLİCY İN THE LİBERATED TERRİTORİES AND ASSESSMENT OF İTS SOCİO-ECONOMİC CONSEQUENCES

SUMMARY

Relevance of the research: At present, the formation of regional policy and the development of principles of regional development is the main goal of achieving positive and orderly development of the national economy. It is important for the parties to develop, plan and organize individual development projects in the liberated areas.

The purpose of the study: The main purpose of the study is to complete a systematic analysis of the scientific literature on the development of regional policy in the liberated areas and to determine how these areas respond to the funding mechanism.

Research methods used: development prospects in the regions were identified using analysis, comparison and synthesis methods

Research database: Data from the Ministries of Economy and Industry, Finance, Taxes, the State Statistics Committee of Azerbaijan, government decisions, laws and regulations, presidential decrees, as well as information and reports of various large companies operating in the country were used.

Limitations of the study: Theoretical and methodological shortcomings that hinder the study, including the lack of sufficient local information base, the continuation of the topic in the current situation, the difficulties created by the global pandemic in forecasting the future, the lack of real successful examples of current sources, etc. . can be shown.

Scientific novelty and practical results of the research: the positive job of state programs in expanding the nation's seriousness and controlling the social and financial advancement of the nation and the chance of the effect of state programs on territorial improvement are validated

Areas where the results can be applied: Each of the theoretical developments in the study and the recommendations for sectoral development in the liberated areas can be used to improve regional policy in these areas.

Keywords: Karabakh, region, economy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
Aİ	Avropa İttifaqı
İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
İT	İnformasiya texnologiyaları
KİV	Kütləvi informasiya vasitələri
KOM	Kiçik və Orta Müəssisələr
Max	Sıranın maksimum qiyməti
Mean	Orta qiymət
Median	Mərkəzi göstərici
Min	Sıranın minimal qiyməti
OECD	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
OPEC	Neft ixrac edən ölkələr siyahısı

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ..	8
I FƏSİL.	**DÖVLƏTİN REGİONAL SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ – METODOLOJİ ƏSASLARI**..	13
1.1.	Dövlətin regional inkişaf siyasətinin mahiyyəti və əsas istiqamətləri..	13
1.2.	Ölkənin regional inkişaf siyasətinin formalaşdırılmasının konseptual-hüquqi bazası...	18
1.3.	Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinə müasir elmi-təcrübi baxışlar..	24
II FƏSİL.	**AZƏRBAYCANDA MÜASİR REGİONAL İNKİŞAF MEYLLƏRİNİN VƏ PERSPEKTİVLƏRİNİN TƏHLİLİ**..	34
2.1.	Müasir regional inkişaf strategiyası və onun sosial-iqtisadi nəticələrinin təhlili..	34
2.2.	Zəfər günü ölkənin regional inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı kimi...	48
III FƏSİL.	**İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ REGİONAL SİYASƏTİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ**....................................	56
3.1.	İşgaldan azad olunmuş ərazilərin regional inkişaf potensialının quymətləndirilməsi..	56
3.2.	İşgaldan azad olunmuş ərazilərin regional inkişaf siyasəti və onun sosialiqtisadi nəticələrinun yüksəldilməsi istiqamətləri..........	66
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR..	72
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.......................	74
	Cədvəllərin siyahısı...	77
	Şəkillərin siyahısı..	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Ölkə də regionların daim və nizamlı inkişaf etməsi Azərbaycanın sosial və iqtisadi yüksəlişinə zəmin yaradan əsas hadisələrdən biridir. Bilavasitə dövlətlərin reallaşdırdığı milli iqtisadi siyasətin bir hissəsi olan regional iqtisadi siyasətin səmərəliliyindən, regionların daim sosial və iqtisadi inkişafda olması düz mütənasib asılıldır. Ölkə regionlarının inkişaf dərəcəsi hər ölkənin dinamik, nizamlı və düzgün inkişafını göstərən vacib amillərdən biri sayılır.

Dövlətin iqtisadi və regional siyasəti prinsipcə birbirlərini qarşılıqlı şəkildə tamamlamalıdırlar. Regional siyasət ərazinifvarn inkişafının yazı işində göstərilən məqsədə uyğun idarə edilməsinə kömək göstərməlidir. İqtisadi siyasət isə ölkənin və onun hansısa bir hissəsinin rifahının təmininatına, inkişaf dövründə məqsədə çatmaq prosesində yaranmış hansısa problemlərin həllinə yönəlməlidir. Dünya təcrübəsində, bazar iqtisadiyyatı hazırda var olan ölkələrin inkişaflarında əldə etdikləri təcrübələrdə göstərir ki, ölkə regionlarının inkişafını təmin etmədən ölkənin iqtisadiyyatını yüksəltmək, həmçinin məhsuldar qüvvələri mükəmməlləşdirmək mümkün deyil.

Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın müsbət və əlaqələndirilmiş inkişafına nail olmaq üçün regional siyasətin formalaşdırılması və regional inkişaf prinsiplərinin işlənib hazırlanması əsas məqsədlərdir. Yaşayış səviyyəsinin öyrənilməsi onları tənzimləmək üçün əsas yaradır. Ölkə əhalisinin rifah halı ölkənin iqtisadi inkişafının əsas göstəricilərindən biridir. Dövlətlərin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin məqsədi son nəticədə əhalinin yüksək səviyyədə olmasını təmin etməkdir. Sosial tərəqqi və həyat səviyyəsi üçün maddi və iqtisadi imkanlar nə qədər çox olarsa, onlar bir o qədər çox olacaqdır. Yaşayış səviyyəsi iqtisadi artıma təsir edir, milli gəlirin və milli məhsulun artımına təsir edir, əmək məhsuldarlığını artırır.

27 sentyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan ordusunun Ermənistan ordusunun hücumuna qarşı başlatdığı hücum əməliyyatı nəticəsində Azərbaycan-Ermənistan müharibəsinin atəşkəs müddəti nəhayət ki, başa çatıbdır. 44 gün davam edən müharibədə Ermənistan böyük itkilər verdi və məğlubiyyətini qəbul edərək işğal etdiyi torpaqlardan çəkilməli oldu.

Azad edilmiş ərazilərdə tərəflərin təkbaşına inkişaf layihələri hazırlamaq, planlaşdırmaq və təşkil etməkdə dövrümüz üçün aktual məsələdir. Sektoral inkişaf istiqamətlərinin bir çox addımlar atılmışdır ki, bu layihələrdən bəziləri uğurla həyata keçirilib, bəziləri isə ilkin mərhələdədirlər. Bununla əlaqədar olaraq, azad edilmiş bölgələrdə inkişaf mütəxəssisləri arasında bu inkişaf layihələrinin davamlı olaraq necə müzakirə edilməli və planlaşdırılmalı olduğu, sərmayələrin qoyulması üçün qərarların necə qəbul edilməli və kimin qəbul edilməsi ilə bağlı intensiv müzakirələr aparılır.

Son dörddəbir əsrdə beynəlxalq iqtisadi inkişaflarda iz buraxan əsas hadisələr azad iqtisadiyyat təcrübələrinin uyğunlaşdırılması, ölkələr arasında əməkdaşlığın artması, inkişaf etməkdə olan ölkələrə kapital axını, texnoloji yeniliklər, enerji sektorunun əhəmiyyəti və bu sahədə sürətli inkişaflar olmuşdur. Eyni dövrdə həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dünya iqtisadiyyatının uğurlarına təsir edən mühüm böhranlar yaranmışdır. Son illərdə maliyyə sektorunda rast gəlinən risklər sektorun yenidən qurulması və gücləndirilməsinin zəruriliyini açıq şəkildə nümayiş etdirir. Bu kontekstdə beynəlxalq əməkdaşlıq səyləri sürətlənmiş, bank sisteminin və digər riskli sahələrin tənzimlənməsi və nəzarəti ilə bağlı standartların müəyyən edilməsi, uyğunlaşdırılması və tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi səviyyəsi: Bu hesabat Azərbaycanın azad edilmiş bölgələrində regional inkişaf istiqamətlərinin və mexanizmlərinin müəyyən edilməsindən bəhs edir. Azərbaycanın azad edilmiş bölgələrində sektoral inkişafda özünü təmin etmənin təşviqinə yönəlmiş çoxlu araşdırmalar olsa da, heç bir araşdırma bu məsələyə xüsusi diqqət yetirməmişdir.

Tədqiqat yaşayış vasitələri, əhali və iqtisadiyyatla bağlı mövcud məlumatların təhlilinə əsaslanacaq. Tədqiqat Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş rayonlarında regional inkişaf istiqamətləri və mexanizmləri haqqında məlumat verəcəkdir. Bu məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, metallurgiya, tikinti və nəqliyyat kimi sahələr nümunə kimi seçilmişdir.

Bu araşdırma işğaldan azad edilmiş rayonlarda egional siyasətin inkişafına və

fəaliyyətinə töhfə vermək məqsədi daşıyır.

Bir çox yerli və xarici yazarların əsərlərinə istinad verilmişdir. Bu tədqiqatçılara Vəliyeva R.A., Abdullayeva E.T., Quliyeva A.E., Tağıyev T., Sarıyeva İ.,Salayev N.,Rzayev Q., Rəşid L.,Məhərrəmov M.O.,Xudiyev N., Zhan J., Li S., Kireeva E.E., Kornilova A.D., Chen X., Chirkunova E. K. və s. yazarların məqalə və əsərlərini demək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas nəqsədi işğaldan azad edilmiş rayonlarda regional siyasətin inkişafı ilə bağlı elmi ədəbiyyatın sistemli təhlilini başa çatdırmaq və bu istiqamətlərin maliyyələşmə mexanizminə necə reaksiya verdiyini müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın məqsədi həm də regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın fasiləsiz tənzimlənməsinin hüquqi prinsiplərinin nəzəri və praktiki aspektlərini təhlil etmək, sosial müavinətlərdən istifadənin hüquqi əsası kimi məqsədli proqramların yerini və rolunu müəyyən etməkdən ibarətdir. hər bir Bu sahədə nəzəri və praktiki təkliflərin işlənib hazırlanması, ölkənin mövcud inkişaf vəziyyətinin təhlili və ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafının hüquqi təminatı, bu sahədə dövlət siyasətinin hüquqi təminatının xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Bu mənada tədqiqat aşağıdakı konkret vəzifələrə diqqət yetirir:

- Azərbaycan Respublikasında regionların inkişafının təchiz edilməsinin hüquqi məsələlərini tədqiq etmək;

- dövlətin regional inkişaf siyasətinin formalaşması və gerçəkləşdirilməsi xassələrini öyrənmək, regional inkişafın əsasının və reallaşdırılma prinsipini işləmək;

- ölkəmizdə regional inkişafın təmin edilməsində hüquqi-normativ əsas kimi dövlət proqramlarının rolunu və əhəmiyyətini öyrənmək;

- davamlı sosial-iqtisadi tərəqqiyə nəzəri yanaşmaların tədqiqi və müqayisəsi, regional inkişaf strategiyalarının formalaşmasında nəzəri problemlərin öyrənilməsi;

- keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə regional inkişafın metodoloji problemlərini öyrənmək və regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsas prinsiplərini müəyyən etmək;

- ölkəmizdə regional tərəqqisi təmin etmək üçün hüquqi-normativ baza kimi regional sosial-iqtisadi tərəqqi proqramlarının icrasının nəticələrinin analizi və nəticələrin faydalılığının müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Tədqiqatın obyekti işğaldan azad olunan ərazilər müəyyən edilmişdir. Predmetini isə regionlarin daim sosial və iqtisadi inkişafinin təchiz edilmiəsində regionların inkişafı ilə əlaqəli olan iqtisadi və idarəetmə əlaqələrində hüquq baxımından nizamlanma aləti və mexanizması olaraq dövlət proqramlarının rolunun öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərdə regional siyasətin inkişaf perspektivləri araşdırılmışdır və bu sahə üzrə bir neçə metodlardan və təhlillərdən istifadə edilmişdir. Təhlil metodu əsasında sektoral inkişaf istiqamətində nəzərdə tutulan iqtisadi vəziyyət təhlil edilmişdir. Tədqiqat işi zamanı təhlil, müqayisə və sintez metodlarından istifadə olunaraq bölgələrdə inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir

Tədqiqatın informasiya bazası: İşğaldan əvvəl Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində çoxlu beynəlxalq ekspertlərin və görkəmli alimlərin iştirakı ilə çoxlu ekspedisiyalar həyata keçirilib. Bu alimlərin araşdırmalarına əsasən, bu regionların, xüsusən də Qafqaz regionunun seçilməsi genetik ehtiyatlarda bioloji müxtəlifliyin zənginliyinə əsaslanır.İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin işğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı ilə bağlı şərhləri regional siyasətin inkişaf üçün inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmədə faydalı olmuşdur

İqtisadiyyat və Sənaye, Maliyyə, Vergilər Nazirliklərinin, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından, hökumətin qərarları, qanun və normativ aktlarından, Prezidentin sərəncamlarından, o cümlədən, ölkədə fəaliyyətdə olan ayrı-ayrı böyük şirkətlərin informasiyaları və hesabatlarından istifadə edilmişdir. Dissertasiya işinin mövzusunun təyin edilməsini, təqdim edilən problemin aktuallığı, onun nəzəri və praktiki vacibliyi müəyyən etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmasına əngəl olan nəzəri-metodoliji çatışmazlıqlar, o cümlədən yetərli yerli informasiya bazasının olmamağı, mövzunun hal-hazırkı vəziyyətdə də davam etməsi, dünyada olan pandemiyanın

gələcək üçün proqnozlaşdırmalarda yaratdığı çətinliklər, xarici mənbələrin hazırki vəziyyət üçün real uğurlu nümunənin mövcud olmaması və s. göstərmək olar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Elmi işi tərtib edən tərəfindən alınmış tədqiqat nəticələri elmi yeniliyin sonrakı elementləri ilə xarakterizə olunur:

- regional proqramların, regionların inkişafının həm təchiz olunmasında həm də nizamlanmasında yeri və vacibliyi elmi nöqteyi-nəzərdən əsaslandırılmış, regional inkişafın təchiz olunmasında başlıca vasitə və yol kimi məqsədyönümlü dövlət proqramlaşdırılması seçilmişdir;

- daimi şəkildə regional inkişafın saxlanılmasına istiqamətlənmiş dövlət nizamlamasının və siyasətinin hüquqi təminatının yeni tələblərə uyğunlaşdırılmasının vacibliyi sübuta yetirilmiş və dövlət siyasətinin hüquqi təminatının faydalı şəkildə formalaşdırılması prosesinə maneə törədən amillər təyin olunmuşdur;

- ölkənin rəqabət bacarığının yüksəldilməsində və ölkənin sosial və iqtisadi inkişafının nizamlanmasında dövlət proqramlarının pozitiv rolu və regional inkişafa məqsədli dövlət proqramlarının təsir imkanı əsaslandırılmışdır;

- müstəsna əhəmiyyətə sahib olan, davamlı regional inkişafın təmin olunmasının məqsədli dövlət proqramlarının işlənməsinə və həyata keçirilməsinə tələblər müəyyən edilmişdir;

- Azərbaycan Respublikası regionlarının, 2004 – 2008; 2009 – 2013; 2014 - 2018-ci illəri əhatələyən, sosial və iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının icrası yekunlarının təhlil edilməsi nəticəsində Azərbaycanın bölgələrinin məqsədli dövlət proqramları hesabına nizamlanmasını faydalı şəkildə müəyyən edilmişdir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatda olan nəzəri işlənmələrin və işğaldan azad edilmiş rayonlarda sektoral inkişaf üçün tövsiyələrin hər biri bu ərazilərdə regional siyasətin təkmilləşdirmək üçün istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. DÖVLƏTİN REGİONAL SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ – METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Dövlətin regional inkişaf siyasətinin mahiyyəti və əsas istiqamətləri

Bölgə ifadəsinin və təsnifatının aydınlaşdırılması başlıca olaraq iqtisadi siyasət yönümdən vacibdir. Bunun səbəbi gerçəkləşdiriləcək siyasətin mahiyyətini və istiqamətini və ən əsası bölgələrə differensial yanaşmanı müəyyənləşdirməyə imkan verir. Lakin bölgə anlayışını, təsnifatını təyin edərkən qeyd etdiyimiz nüansları diqqətdə saxlamaq mütləqdir: Bölgə ifadəsi vaxta nisbətlidir: Ona görə ki vaxt getdikcə tərifin ölçüsündə dəyişiklik olur. Bölgə anlayışı problemə nisbətlidir: hər hansı bir aqrar məsələnin həll olunması üçün seçilmiş bölgə, demək hansısa sosial məsələnin həlli üçün seçilmiş bölgə müxtəlif ola bilər; Bölgə miqyasına görə nisbidir: İstənilən sayda idarəedici bölgə bir rayon hesab edilə bilər; ərazi strategiyasına gəldikdə, əyalət nizamı da müxtəlif normal xüsusiyyətlərə əsaslana bilər: faktiki komponentləri olan müntəzəm aktivlər; Ərazilərin tarixi, bədii və sosial-sosial komponentləri; Hadisələrin regional pul dönüşü; Əhali və sosial iqlim; Urbanizasiya təlimləri və təşkili; Ərazi ekspertizasında istifadə olunan üsullar və nailiyyətlər və s.İnsanların davranışı, dəyər sistemi, təhsil səviyyəsi və fiziki sağlamlığı arasındakı ümumi fərqlər bölgələr arasında qeyri-bərabər inkişafın səbəblərindən biridir. Bu gün planetimizdə yaşanan qloballaşma milli iqtisadiyyatın, o cümlədən, dünya bölgələrinin inkişafına möhkəm təkan verir. Yaxın zamanlarda, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişafı, neft və qeyri-neft amilləri əsasında inkişaf problemləri, dayanıqlı təbiəti ilə əlaqəli müəyyən nəzəri və praktiki tədqiqatlar aparılmışdır. Eyni zamanda, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının tarazlığını təmin etməyə görə bölgələrə əsaslanan tədqiqatlar çox lazımlıdır. Kənd təsərrüfatında davamlı inkişafın təmin edilməsi regional iqtisadiyyatın inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Bölgə iqtisadiyyatının fəaliyyəti həmin bölgə əhalisinin tələblərini, iqtisadiyyatın formasını həm daxili həm də xarici amillərin ehtiyaclarına uyğun şəkildə, regional mənafelərin reallaşdırılması şərtlərinə üstünlük verərək 3 yöndə fəaliyyətdə olmalıdır. Regional idarə etmə zamanı belə fəaliyyət, bu idarə

etmənin funksional istiqamətini təyin edəcəkdir. Bunlar sosial birlik, iqtisadi faydalılıq, ətraf mühit və məsuliyyət meylini artıracaqdır.

İqtisadi proseslərin kortəbii axmasına icazə verilsə, böhranı aradan qaldırmaq çətin olacaq, lakin regional rəhbərlik mövcud yerli üstünlüklərdən istifadə edərək və yenilərini yaratmaqla iqtisadi inkişaf prosesinə aktiv təsir göstərərsə, daha rahat və hamar olacaqdır. Bölgədəki həyatın hər sahəsindəki böhranı aradan qaldırmaq iqtisadi fəaliyyətin səviyyəsi ilə birbaşa bağlıdır. Yalnız iqtisadiyyatı aktivləşdirməklə yerli cəmiyyətin yaşayışında müəyyən irəliləyişlər əldə etmək və əhalinin rifah halını artırmaq mümkündür. Sosial inkişaf nisbətən müstəqil olsa da, bu, müəyyən dərəcədə iqtisadi inkişafın dərəcəsinə tabe mənbələrin mövcudluğu ilə də müəyyən edilir.

Bu nəticə etibarilə hər hansı sosial və iqtisadi siyasətin uğurunu müəyyənləşdirir. İqtisadi inkişaf zamanı regional idarəetmənin bütün mümkün üsulları dəqiq şəkildə belə ifadə edilə bilər: bölgədə işgüzar fəaliyyətin inkişaf etməsi üçün lazımi şərait yaratmaq; iş fəaliyyətini tənzimləmək; regional rəhbərliklə birbaşa işgüzar əməkdaşlıq (Rüstəmov İ.Ə., 2008).

Bazar münasibətlərinin formalaşması kontekstində Azərbaycan bölgələrinin şöbələri bu cür bilavasitə olmayan təsirlərlə birgə, bazar quruluşunun təməlini yaradan təzə qurumlarada bilavasitə yardım göstərir.

Hər iş növü üçün əsas olan yolların, telefon, şəhər stansiyaları, hava limanları və digər infrastrukturların yaradılması və möhkəmləndirilməsi üzərində fəal işləmək ənənəvi haldır.

Torpaq üzərində məqsədyönlü hərəkətlər etmək - torpaq sahələrini birləşdirib bölmək, alqı-satqı, icarə və hətta onlardan pulsuz istifadə etmək və s. həm ümumi istiqamət, həm də bölgədəki yeni iş fəaliyyətinin intensivliyi əraziyə münasibətdə konkret hərəkətdən asılıdır.

Son illərdə hər hansı bir bölgənin iqtisadi inkişafında müstəqil bir amil olaraq beynəlxalq bir faktor meydana gəldi: daha intensiv beynəlxalq münasibətlər, bir qayda olaraq, bölgə iqtisadiyyatının inkişafına eyni təkan verəcəkdir. Bölgəyə xarici

sərmayə cəlb etmək, beynəlxalq əlaqələrə və bütövlükdə beynəlxalq ticarətə yardım iqtisadi inkişaf üçün nisbətən müstəqil və son dərəcə təsirli bir vasitəyə çevrilir.

Uzun illər dünya təcrübəsi müəyyən bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında bölgələrin (ərazilərin) inkişafının vacibliyini və zəruriliyini təsdiqlədi. Keçmiş SSRİ dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı üçün hazırlanmış və həyata keçirilən və keçirilməsi nəzərdə tutulan bütün planlar bunu göstərir (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M., 2014).

İqtisadi müstəqil Azərbaycan Respublikasında mövcud vəziyyət sonuncu ilə uyğundur. Ötən dövrdə ölkədə sosialiqtisadi inkişafa yönəlmiş bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ancaq bölgələr bir sıra fərmanlarda, qanunlarda və qərarlarda unudulduğuna və hazırlanaraq həyata keçirildiyinə görə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı yavaş inkişaf edirdi.

Bölgələrin sosial və iqtisadi inkişafı siyasəti Azərbaycan iqtisadiyyatının sonrakı inkişafı üçün prioritetləri müəyyən edir. Başqa - başqa iqtisadi regionların sosial və iqtisadi inkişafının mühim yönlərini müəyyən etmək, bu yönlərin reallaşdırılmasına görə lazımi tədbirlərin işlənməsi və mərhələləri, zamanı və əsas olaraq onların icrasını bu cür siyasət təmin edir. AR Prezidenti İlham Əliyev on yeddi noyabr 2003-cü il tarixində Azərbaycanın bütün istiqamətlərdə inkişafına nail olmağa görə regional proqramlar edilməlidir. Azərbaycanın iqtisadi potensialının 2/3 hissəsi Bakıda və Abşeron yarımadasındadır. Təbii ki, bunların obyektiv səbəbləri var. Ancaq bu istiqamətdə bir dönüş etmək üçün regional proqramlara böyük diqqət edilməlidir - sözlərini respublikamızda keçirilən prezident seçkilərindən sonra Respublika Hökumətinin ilk iclasında söyləmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının əksər hissəsinin bir neçə aqlomerasiyada yaxınlaşmasının və rayonların yaradılmasının və yaranan rayonların əsasının məhv edilməsinin qarşısını almaq üçün Regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinin Dövlət Proqramı haqqında 2008-ci il 11 fevral 2004-cü il tarixli Sərəncam dəstəkləndi (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M., 2014: s.102).

Dövlət proqramının əsas məqsədi:

 AR bölgələrində var olan potensialın faydalı istifadə olunması,

 iqtisadiyyatın başqa-başqa istiqamətlərinin inkişafı, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətini genişləndirmək,

 ixraca yönəlmiş məhsul istehsalatını yaxşılaşdırmaq,

 həyat səviyyəsini, məşğulluğu, xüsusilə gənclərin məşğulluğunu stimullaşdırmaq. Məşğulluğun artırılması ilə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olmaq.

Regional proqramların uğurla icra edilməsi üçün, sektor və ərazi quruluşu, sosial və iqtisadi vəziyyəti və ümumən bölgə ifadəsinin mahiyyəti aydın öyrənilməlidir.

Qabaqcıl texnologiyaların axınının potensialına və sürətlənməsinə baxmayaraq, dövlət müxtəlif bölgələrin ehtiyaclarının müxtəlifliyini nəzərə alaraq gələcək hədəflənmiş proqramlarda, investisiya layihələrində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərə almalıdır.

Bu çərçivədə, təsirli regional siyasətin həyata keçirilməsində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyini artırmaq üçün aşağıdakılar görülməlidir:

- bölgələrin özünüdərk və iqtisadi asılılıq səviyyəsini müəyyənləşdirmək, donor üçün ayrıca inkişaf konsepsiyasını formalaşdırmaq və asılı bölgələr;
- Ölkənin hər bir inzibati - iqtisadi bölgələrinin öz istehsalat, elm, texnika və kadr gücündən faydalı istifadə etmək qüvvələri aşkar olunmalı, problemlər tapılmalı və iqtisadi sabitləşmə, canlanma və inkişaf proqnozları, strateji, vacib olmayan planlar və hədəf proqramları olmalıdır;
- Maddi, maliyyə, insan və elmi-texniki ehtiyatların, habelə təbii və iqlim şəraitinin nisbətən aşağı səviyyədə inkişaf etdiyi depresiyalı iqtisadi bölgələrə xüsusi diqqət göstərilməlidir;
- regional vergi, maliyyə, investisiya, qiymət və kredit siyasəti prinsiplərini inkişaf etdirərək aralarındakı əlaqələri nəzərə alaraq qarşılıqlı şəkildə həyata keçirilməlidir;
- Bölgədəki dövlət müəssisələri ilə bu müəssisələr ilə özəl müəssisələr arasındakı münasibətlər sahəsində dövlət tənzimlənməsindən istifadənin əsas

əsaslarını elmi əsaslandıraraq dövlət regional iqtisadi komplekslərinin inkişafını tənzimləmə və idarəetmə mexanizmini hazırlamaq;

- vergi, kredit, amortizasiya müavinətləri tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqindən əvvəl müəyyən edilməli və zəruri hallarda iqtisadi cəhətdən əlverişli mühit yaratmaq üçün;
- sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması ehtimalını müəyyən etməklə bu istiqamətdə dövlət siyasətini qurmaq;
- Ehtiyatlardan faydalı istifadə və ekoloji baxımdan zərərsizlik üzrə regional fəaliyyət planını reallaşdırmaq;
- bölgənin spesifik növünə uyğun var olan iqtisadi sektorlara görə kadr hazırlığı ilə bölgüsü siyasətini hazırlamaq və regional əmək və məşğulluğun elmi əsaslandırılması.

Regional siyasətin bütün bu məsələlərini həll edərkən dövlət hər bir bölgənin spesifik xüsusiyyətlərini diqqətə alaraq bütöv ölkə sosial və iqtisadi inkişafını nizamlamaq və ölkənin dünyanın qlobal iqtisadiyyatına daxil olmasında dövlət nizamlamasının prioritetlərini istiqamətləndirə bilər.

1.2. Ölkənin regional inkişaf siyasətinin formalaşdırılmasının konseptual-hüquqi bazası

Müxtəlif ədəbiyyatlarda "region" anlayışının bir çox fərqli tərifi var. Məsələn, E.Alayevin tərifinə görə, bölgə effektiv ixtisaslaşmaya malik ərazi-sənaye kompleksidir. N.Nekrasovun sözlərinə görə, bölgə hər hansı bir təbii iqlim və təbii ehtiyat kompleksi əsasında birləşdirilmiş məhsuldar qüvvələrin xüsusi istiqamətinə uyğun olaraq mövcud və perspektivli maddi-texniki bazası, istehsal və sosial infrastrukturu ilə ölkə ərazisinin böyük bir hissəsini ifadə edir. P. James və J. Martin yazırlar ki, ümumiyyətlə bir bölgə bir qədər homojenliyinə görə fərqlənən, lakin tam sərhədləri olmayan ərazinin müəyyən hissəsidir.

Bölgə təbii və iqtisadi amillərin iqtisadi və sosial struktur homogenliyini meydana gətirdiyi ərazinin hissəsidir deyə Şimali Karolina Universitetinin professoru Vufter qeyd edir (Hüseynova X.M., 2011).

Beynəlxalq səviyyədə regionlara gəlincə, hər hansı birlikdə təmsil olunan dövlətləri bölgə adlandırmaq üçün aşağıdakı amil və ya bu amillərin bəzilərinin var olduğunu vurğulayır:

- tarixi birlik;
- oxşar iqtisadi forma;
- yalnız bu dəstəyə aid olan mədəniyyətin xüsusiyyətləri;
- ayrı-ayrı dövlətlərin ərazilərinin coğrafi baxımdan uyğunluğu və yaxud birliyi;
- Qlobal və yaxud regional qurumlarda əməkdaşlıq.

Hazırda milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və dinamik tərəqqisini təmin etmək gələcəyə yönəlmiş regional tərəqqi ilə əlaqədardır.

Bu kontekstdə iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi ümumi nümunələrə və var olan yer ilə vaxt baxımından spesifik xüsusiyyətlərə əlaqəlidir. Ölkədə makroiqtisadi tarazlığı təmin etmək üçün mövcud bazarların qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək vacibdir, lakin ölkənin bölgələrindəki mövcud bazarların yalnız bir hissəsinin qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək mümkündür.

Başqa sözlə, bölgələrin tarazlı inkişafı mövcud ərazinin səviyyəsindən və iqtisadi dövriyyəyə çıxış imkanlarından asılı olaraq tədricən formalaşacaqdır. Bu, davamlı inkişafın regional aspektlərinin aşkarlanması üçün şərait yaradacaqdır. İqtisadi inkişafın hazırkı vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq, bölgələrin tarazlı inkişafını təmin etməkdə onun maraqlarını və ziddiyyətlərini əks etdirən sistemdaxili amillərin formalaşmasına daha çox diqqət yetirmək lazımdır.

O cümlədən, bölgələrdə investisiya strukturunun sektoral dizaynının hazırlanması, yaradılması və müəssisə tikintisinin maliyyə inkişafının sürətinə təsiri rayonların ekvivalent irəliləyişinin dəstəklənən yaxşılaşmasına şərait yaradacaqdır. Vəziyyətinə təsir edən həqiqətən əsas komponentlərin inkişaf nümunələri ilə havada olan hər hansı bir maliyyə quruluşunun təkmilləşdirilməsi. Belə komponentlər iş dövrünün sosial və regional assosiasiyasını, hadisələrin mexaniki dönüşünü, yaradılmasının həcmi və dizaynını, iş və normal potensialı, sahələrin təkmilləşdirilməsinin orijinal ideyasını özündə birləşdirir. Onlar regional yaradıcı amilləri ifadə edir və emosional və obyektiv dəyişənlərə ayrılır.

Yaradıcılığın sektoral dəyişənləri toplanır və onların əhəmiyyət dərəcəsinə görə qiymətləndirilir. Faktorların mahiyyəti problemin həlli dərəcəsindən asılıdır. Məkan amillərinin iqtisadi məzmunu mənfəət və iqtisadi fəaliyyətin faydalılığına da təsir edən nəqliyyat, ehtiyatlar, əmək xərcləri ilə əlaqədardır (Hüseynova X.M., 2011).

Ölkə bölgələrinin hərtərəfli inkişafı əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, bu əhalinin məskunlaşmasının təşkili və maraqların tarazlığı baxımından bölgənin təbii potensialından istifadə edilməsindən ibarətdir.

Bütövlükdə regional bazar açıq iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsidir və mallar, xidmətlər, maliyyə və digər mənbələrə tələb və tələbin yaradılması və istifadəsinin ən optimal yollarının müəyyənləşdirilməsini əhatə edir.

Bölgələrin inkişaf xüsusiyyətlərinə bölgə əhalisinin tələb sistemi, maddi və mənəvi ehtiyatların tədarükünün yaranması, gəlir səviyyəsi və sahibkarlıq fəaliyyəti, habelə bölgədəki sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, əhəmiyyəti daxildir.

Ölkələrin və onların bölgələrinin iqtisadi sistemi bu amillərdən asılı olduqlarını sübut etməyə ehtiyac duymur. Bu səbəbdən iqtisadi layihə və proqramların icrasında

dövlət iqtisadiyyatının və idarə etmə sisteminin optimal tənzimlənməsini təchiz edən vacib ərazi amilləri qəbul edilmişdir və istifadə olunur.

Sosial-iqtisadi inkişafın regional əsaslarının daha ətraflı öyrənilməsinə ehtiyac nisbətən yaxınlarda yaranmışdır. Bu sahədə aparılan işlərin ən vacib amillərindən sayılan regional inkişaf nəzəriyyələri və konsepsiyalarında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu nəzəriyyələrin başlıca məqsədi bölgələrdə inkişaf məsələlərinin həllinə uyğun birgə mexanizmlərin işlənib hazırlanması, bəzən fərqli bölgələrin inkişaf dərəcələrinin stimullaşması, faydalı istehsal komplekslərinin hazırlanması, istehsalın və əhalinin səmərəli məskunlaşması, səmərəli regional potensialdan istifadə edərək dəstək olmaqdır.

Aşağıdakı nəzəriyyələr regional inkişafla əlaqəli üç mühüm tədqiqat sahəsi kimi müxtəlif ədəbiyyatlarda qeyd olunur (Mehdiyev R.Ə., 2008):

Sxem 1: Regional inkişafla əlaqəli mühüm tədqiqat sahəsi

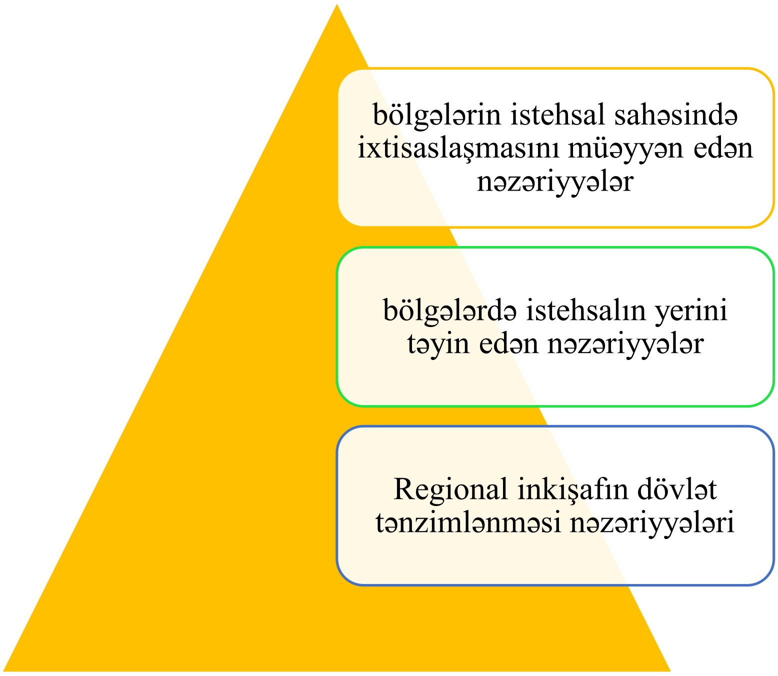

Mənbə: Əyyubov V.S., Tağıyev A.M., 2014: s.101

Sosial-iqtisadi siyasətin əsas məqsəd və vəzifələrini, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasını, bölgələrdə strateji yol xəritələrini təyin edərkən, respublikanın iqtisadiyyatının və hər bir bölgənin hazırkı vəziyyəti, sosial vəziyyəti, səviyyəsi

baxımından bölgələr arasında böyük fərq var. Kapital axınının, elmi-texniki və insan resurslarının, yüksək texnologiyaların sürətlənməsindən asılı olmayaraq, dövlət müxtəlif bölgələrin tələbatındakı fərqləri nəzərə alaraq gələcək hökumət proqramlarında və investisiya layihələrində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərə almalıdır.

Bu vəziyyətdə, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin dövlətin təsirli regional siyasətinin formalaşmasına təsirini artırmaq üçün aşağıdakılar edilməlidir (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M., 2014):

- Regional özünüdərk və iqtisadi müstəqillik həddini müəyyənləşdirmək, fərqli inkişaf inkişaf etdirmək donor və asılı bölgələr üçün anlayışlar;

- özləri ilə bu müəssisələr və özəl müəssisələr arasındakı münasibətlər sahəsində dövlət tənzimlənməsinin istifadəsinin konseptual əsaslarını elmi əsaslandıraraq bölgədəki dövlət müəssisə və təşkilatlarının tənzimləmə və idarəetmə sistemini inkişaf etdirmək;

- Dövlət maddi, maliyyə, elmi-texniki və insan resurslarının nisbətən aşağı inkişaf səviyyəsi, zəif təbii və iqlim şəraiti olan depresiyalı iqtisadi bölgələrə özəl nəzarat etməlidir;

- təbii ehtiyatlardan optimal istifadə və ekoloji təhlükəsizlik üçün regional fəaliyyət planını həyata keçirmək;

- vergi, kredit və amortizasiya mexanizmlərini tətbiq etməzdən əvvəl onların nəticələrini müəyyənləşdirmək və zəruri hallarda iqtisadi cəhətdən əlverişli mühit yaratmaq lazımdır;

- Bölgənin profilindən, regional məşğulluq sisteminin elmi əsaslandırılmasından asılı olaraq müəyyən iqtisadi sahələr üçün kadrların hazırlanması və bölgüsü siyasətini həyata keçirmək.

Regional siyasəti həyata keçirərkən dövlət hər bir bölgənin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bütövlükdə ölkənin sosial və iqtisadi inkişafına çata bilər və dövlətin nizamlamasının başlıca prinsiplərinə, ölkənin qlobal miqyasa çıxmasında milli maraqlara xidmət edə bilər (Mehdiyev R.Ə., 2008).

Regionların iqtisadi tərəqqisi məsələsi iqtisadi ədəbiyyata daxil olunduğu andan bölgələrin geniş şəkildə tərəqqisi və nizamlanmasına fərqli cür yanaşmalar ortaya çıxmışdır. Bu müxtəliflik ən çox regional fərqlər, onların səbəbləri və həll üsulları ilə əlaqəli idi. Bölgələrin iqtisadi inkişafı məsələsi iqtisadi ədəbiyyata daxil edildiyi vaxtdan bölgələrin hərtərəfli inkişafı və tənzimlənməsinə müxtəlif yanaşmalar meydana çıxmışdır. Bu müxtəliflik əsasən regional fərqlər, onların səbəbləri və həll yolları ilə bağlı idi.

Regionlararası inkişaf nisbətinə fərqli yanaşmalarda 3 istiqaməti göstərə bilərik:

1. Bölgələrarası inkişaf nisbətləri vaxt getdikcə azalacaq, ona görə ki, sosial - iqtisadi inkişaf bütün bölgələrə bərabər şəkildə yayılacaqdır. ölkə və geriyə bölgələr inkişaf edəcək.

2. İkinci yanaşmaya görə, zəif iqtisadi inkişafa malik ölkələrdə bu boşluq tədricən artacaq və inkişaf etmiş ölkələrdə tədricən azalacaqdır.

3. Üçüncü yanaşmaya görə, dövlət tənzimləməsi məhdud olan ölkələrdə bölgələrarası inkişafın qeyri-mütənasibliyi artacaqdır.

Həmçinin, göstərməliyikki, sərt bölgələrarası disproporsiya təhlükəli xarici və daxili köç, şəhərləşmə, həddindən artıq infrastruktur, bölgənin çirklənməsi və regional ayrıseçkilik şəklində problemlərlə bütövlükdə ölkə üçün ciddi nəticələrə səbəb olur. Ancaq mühim problem, ölkələrdə mövcud hüquqi mexanizmlər ölkənin ümumxalqının hüquq bərabərliyini var etməyə çalışsa da, regional bərabərsizliklər bu xüsusiyyəti iki vacib şəkildə pozur.

Ölkənin müxtəlif bölgələrində vətəndaşlar eyni iş hüququndan və ya eyni iş üçün bərabər maaşdan istifadə edə bilmir. Sosial hüquqlar prinsipi, ölkənin fərqli bölgələrində məskunlaşan ölkə vətəndaşlarının sağlamlıq, təhsil və mədəniyyət xidmətlərinə bərabər imkanları olmadığını göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətlərin bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafını tənzimləməsinə ehtiyacı inkişaf etmiş olan dövlətlər qəbul etmişdir. Regional siyasət nəzəriyyələri və regional siyasət modelləri bu nəzəriyyələr tərəfindən regional siyasəti tənzimləmək üçün irəli sürülmüşdür.

Nəzəriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət tənzimlənməsinin yalnız sərbəst bazardakı bərabərsizliyi aradan qaldırmaq qabiliyyəti yoxdur, əksinə bərabərsizliyi daha da dərinləşdirir, buna görə dövlətin bölgələrin iqtisadi inkişafını tamamlayıcı bir şəkildə tənzimləməsi lazımdır. Bu vəziyyətdə planlaşdırma da əsas tənzimləmə vasitəsi kimi qəbul edilir.

Əsas düzəliş edilmiş ərazi irəliləyiş modelləri bunlardır: Rosenstein-Rodan modeli: Soyuq Müharibə dövründə Avropa dövlətlərində maliyyə yaxşılaşmasını təmin etmək üçün P. N. Rosenstein-Rodan tərəfindən təklif edilmişdir.Şərqi Avropa bölgəsində iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün iki sahəyə diqqət çəkdi. Birinci istiqamət, əhalinin yüksək əmək potensialı olan bölgələrdən digər iqtisadi qaynaqları olan bölgələrə miqrasiyasını stimullaşdırmaq, ikinci istiqamət isə kapital qoyuluşlarını geridə qalan bölgələrə yönəltmək idi. Birinci istiqamətin sosial tarazlığı pozacağı kimi müəyyən nəticələrə səbəb olacağını qeyd edən Rodin onu sənayeləşmə modeli adlandıraraq ikinci istiqaməti seçdi.

Bu model bir-birini tamamlayan istehsal və yatırım fəaliyyətlərinə əsaslanır. Roda görə, bu prinsipə əsasən, əsas istehsal infrastrukturu dövlətin təşəbbüsü ilə formalaşdırılmalıdır (Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., 2015).

Ölkədə iqtisadi siyasət makroiqtisadi səviyyədə həyata keçirildiyi kimi, dövlətin regional siyasəti də belədir. Başqa sözlə, regional səviyyədə prioritet olaraq makroiqtisadi hədəflər qoyulur və həyata keçirilir. Bölgələr həm iqtisadi fəaliyyətlər, həm müəssisə və təşkilatlar, həm dövlət, həm bələdiyyə orqanları arasında, həm də bu qurumların daxilində müxtəlif maraqların cəmləşdiyi bir sahədir. Eyni zamanda dövlətin regional siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi də bölgələrin sosial və iqtisadi inkişafının təchiz edilməsinin zəruriliyi və mürəkkəbliyi aydınlaşacaqdır. Buna görə də bölgələrdə sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsi ölkədə makroiqtisadi siyasətin digər sahələrinə nisbətən daha mürəkkəb bir prosesdir. Bu səbəbdən dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsinə bir çox ölkələrin həm makroiqtisadi amilləri, həm də bölgələrin təbii şəraiti və iqtisadi gücündən irəli gələn səbəblər təsir göstərir. Ölkədə həyata

keçirilən makroiqtisadi siyasətin uğuru dövlətin regional siyasətinin doğru şəkildə gerçəkləşdirilməsindən asılıdır.

1.3. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinə müasir elmi-təcrübi baxışlar

Ümumiyyətlə, regional inkişaf siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı siyasəti ilə eyni şəkildə həyata keçirilir. Başqa sözlə, milli səviyyədə qaldırılan məsələlər regional səviyyədə də qaldırılır və həyata keçirilir. Hər bir bölgənin iqtisadi sektorlar, müəssisə və təşkilatlar, dövlət və yerli özünüidarəetmə qurumları arasında, habelə qurumlar içində fərqli maraqlar ilə əlaqələrin toplandığı sahə olduğunu nəzərə alsaq, regional siyasətin inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsinin zəruriliyi də nəzərə alınar. regional inkişaf və çətinlik bilinəcəkdir. Məhz buna görə, sosial və iqtisadi inkişafın digər sahələri ilə müqayisədə regional sosial-iqtisadi inkişafın yaradılması çox çətindir. Ona görə ki, regional inkişaf siyasəti reallaşarkən çox miqdarda ölkə miqyaslı amillər, eləcə də bölgələrin dəqiq şəraiti və iqtisadi potensialından yaranan amillər təsir edir. Bu baxımdan ölkənin sosial və iqtisadi inkişafının uğuru həm regional inkişaf siyasətinin uğurundan, həm də regional struktur siyasətinin uğurundan asılıdır. Bölgənin inkişafı çoxölçülü və çoxşaxəli bir prosesdir.

Ümumiyyətlə müxtəlif sosial və iqtisadi məqsədlər baxımından baxılır. Sosialiqtisadi inkişaf aşağıdakı görüşləri birləşdirir (Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., 2015):

- istehsal və gəlir artımı;
- cəmiyyətin institusional, sosial və inzibati strukturlarında edilən yeniliklər;
- ictimai şüurun dəyişməsi;
- adət və ənənələrdə dəyişikliklər.

Müasir dövrdə dövlətlərin və ərazilərin iqtisadi tərəqqisinin əsas məqsədi insanların yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır. Buna görə, sosial-iqtisadi tərəqqi prosesi 3 elementdən ibarət olur:

- əhalinin əmək haqqını artırmaq, səhiyyəni normallaşdırmaq və təhsil səviyyəsini artırmaq;

- İnsan iradəsinə qarşı hörmət, siyasi, iqtisadi və institusional sistem yaratmaq və xalqın ictimai etimadını doğruldacaq xüsusi şərait yaratmaq;

- insan azadlığının, o cümlədən iqtisadi azadlıq dərəcəsinin artırılması.

Bölgənin hərtərəfli inkişafı əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən, həmin əhalinin məskunlaşmasının təmin edilməsindən və bölgənin təbii sərvətlərindən maraqların tarazlığı baxımından istifadəsindən ibarətdir. Bütövlükdə regional bazar açıq iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsidir və mallara, xidmətlərə, maliyyə və digər mənbələrə tələb və tələbin formalaşdırılması və istifadəsi üçün ən uyğun yolları tapmağı özündə cəmləşdirir. Regional xüsusiyyətlərə bölgə əhalisinin tələb sistemi, maddi və mənəvi malların tədarükünün formalaşması, əhalinin alıcılıq qabiliyyətini və sahibkarlıq yolu ilə tələbatın ödənilmə dərəcəsini, həmçinin sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsini müəyyən edən gəlir daxildir. Bölgədəki həyatın hər sahəsindəki böhranı aradan qaldırmaq iqtisadi fəaliyyətin səviyyəsi ilə birbaşa bağlıdır və sosial-iqtisadi siyasətin uğurunu müəyyənləşdirir.

İqtisadi inkişaf zamanı regional idarəetmənin bütün mümkün üsulları dəqiq şəkildə belə ifadə edilə bilər (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M., 2014):

Sxem 2: Regional idarəetmənin üsulları

Mənbə: Əyyubov V.S., Tağıyev A.M., 2014: s.154

Son illərdə hər hansı bir bölgənin iqtisadi inkişafında müstəqil bir amil olaraq beynəlxalq bir faktor meydana gəldi: daha intensiv beynəlxalq münasibətlər, bir qayda olaraq, bölgə iqtisadiyyatının inkişafına eyni təkan verəcəkdir. Bölgəyə xarici sərmayə cəlb etmək, beynəlxalq əlaqələrə və bütövlükdə beynəlxalq ticarətə yardım iqtisadi inkişaf üçün nisbətən müstəqil və son dərəcə təsirli bir vasitəyə çevrilir.

Məlumdur ki, ölkənin bölgələrində dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas məqsədi qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafını təmin etmək, istehsal müəssisələrinin daha da genişləndirilməsi, ixrac yönümlü məhsulların istehsalını stimullaşdırmaq, həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır.

İqtisadi bölgələri iqtisadi, coğrafi və tarixi cəhətdən fərqləndirən amillər əsasən bunlardır:

- əhalinin məskunlaşma səviyyəsi;
- iqtisadi-coğrafi mövqe;
- təbii şərait və ehtiyatlar;
- bölgənin sektor və ərazi quruluşu;
- tarixi inkişafın xüsusiyyətləri.

Ölkənin inkişafının strateji istiqamətini nəzərə alaraq, regionların cari və gələcək inkişafına səbəb olan məqsədyönlü proqramların həyata keçirilməsi davamlı inkişafın səbəblərini zamanla aradan qaldıra bilər. Bölgələrin iqlim şəraiti, coğrafi mövqeyi və resurs potensialı istər-istəməz müxtəlif həyat tərzinə gətirib çıxarır. Buna görə də, regionlar ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artmasına kömək etmək üçün öz iqtisadi potensialından istifadə etməlidirlər. Regionların inkişafını tənzimləmək üçün ilk növbədə subsidiyaların, qrantların və qrantların həcmini azaltmaq və tədricən gəlir mənbəyinə çevirmək lazımdır. Regionlar öz potensialı, təbii sərvətlərinin ölçüsü və müxtəlifliyi, məşğulluq səviyyəsi ilə seçilir.

Sosial-iqtisadi inkişafının nizamlanmasında ərazini bölgələrə bölmək və bu bölgü iqtisadi, milli, ekoloji və sosial meyarlara görə təsnif etmək lazımdır. İqtisadi inkişaf baxımından bölgələr aşağıdakı növlərə bölünür:

1) İnkişaf etmiş bölgələr: Bu bölgələrə iqtisadiyyatın bir çox sahələri olan iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş bölgələr daxildir. Belə bölgələrdə məşğulluq

səviyyəsi yüksəkdir. Xalqın ehtiyyacının böyük hissəsi milli istehsalat sayəsində qarşılanır. Belə bölgələr inkişaf etmiş bir sosial, iqtisadi və bazar struktruna malikdir.

2) İnkişafı kifayət qədər olmayan bölgələr: Bu bölgələr iqtisadiyyatın 1 yaxud 1 neçə sahəsinə malikdir. İşsizlik səviyyəsi respublika orta səviyyəsinə yaxındır. Dövlət bu bölgələrin inkişafı üçün iqtisadi mexanizmlərə üstünlük verir.

3) Depressiya bölgələri: Belə bölgələr ölkənin geriliyinə aiddir. Belə bölgələrdə əsas məşğulluq nisbəti aşağıdır.

4) Sərhəd bölgələri: Milli maraqlar daxilində belə bölgələrdə sosial - iqtisadi məsələlərin həll edilməsi daha çox nəzərdə saxlanılır.

Dövlət bu metodlarla yanaşı iqtisadi metodlara da üstünlük verir. Bunlara daxildir:

1) İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş bölgələr üçün: a). Kiçik dərəcədə kredit güzəştləri. b). minimum əmək haqqının müəyyən edilməsi. c) Bu sahələri mənzil və ərzaq təhlükəsizliyinə yönəltmək üçün inkişaf etdirir.

2) Az inkişaf etmiş bölgələrdə: a) Yüksək kredit və vergi güzəştləri. b) Məşğulluğun artırılması üçün sahibkarların yeni iş yerləri yaratması üçün xüsusi stimullar. c) Əhali miqrasiyasının qarşısını almaq üçün inkişaf etmiş bölgə ilə bölgə arasında əməyin artırılması əmsallarını işlədin. d) Dövlət idarələrinin açılması, əhalinin təzə iş yerləri ilə təmin edilməsi. d) Əcnəbi və yerli investorlara güzəşt və zəmanətlərin verilməsi.

3) Kəskin və inkişaf etməmiş bölgələrdə: a) Güclü dövlət sığortası. b) Azad iqtisadi zonaların yaradılması. c) Xüsusi mərkəzləşdirilmiş kreditlərin verilməsi. d) Vergi güzəştləri.

4) Sərhəd bölgələrində: a) ara iqtisadi ticarət mərkəzlərinin yaradılması. b) Xalqın sosial təminatını təşkil etmək məqsədi ilə özəl kompensasiyaların tətbiqi. c) Əhalinin milli mənafelər daxilində maariflənməsi. d) Həm kredit həm də vergi güzəştlərinin orta dərəcədə tətbiqi.

Hər hansı bir ölkənin iqtisadi inkişafının hərəkətverici qüvvələrindən biri effektiv dövlət tənzimlənməsidir.

Aparılan tədqiqetmə işlərindən görünürki, faydalı idarə etmənin olması, həmin istiqamətdə var olan potensialdan tam və qənaətli şəkildə istifadə edilməsi, o cümlədən, sektorun daim inkişafının təchiz olunması, əvvəlcə, tənzimləmə bazasının formalaşdırılmasını istəyir.

Əlbəttə, normativ - hüquqi əsas anlayışı dar çərçivələr formalaşdıran rəhbər sənədlər yox, həm də başqa sahələrdə fəaliyyət norma və standartlarını müəyyənləşdirən rəhbər sənədlər düşünülür.

Dünya praktikası göstərir ki, mövcud şərtlər və elmi cəhətdən əsaslandırılmış normativ sənədlər nəzərə alınmaqla əvvəlcədən qəbul edilmiş tələblərə uyğun olaraq idarəetmə və inkişaf tədbirlərinin həyata keçirilməsi uzunmüddətli və daha effektiv nəticələrə şərait yaradır. Bütün bunlar regional inkişaf sahəsində dövlət tənzimlənməsinə, yəni dövlətin iqtisadi proseslərə mümkün müdaxiləsinə ehtiyacı müəyyənləşdirir. Ərazi inkişafının bu və ya digər formada dövlət tənzimlənməsi ilk dövlətlərin qurulmasından başlayır. Lakin, 19-cu əsrin sonuna qədər bu tənzimləmənin bir hissəsini, əsasən yardım və ya səhlənkarlıq səbəbindən əhalinin özü həyata keçirirdi. Bu özünü tənzimləmənin ilk və əsas hərəkətverici qüvvəsi əhalinin sosial birliyidir: insanların özləri pis ərazilərdə sosial yükü azaltmaq üçün daha az məskunlaşmış ərazilərə köçürlər. Bunun klassik bir nümunəsi, özünəməxsus inkişaf simvolu olan qaçqınlar olan ABŞdır. Bu ənənə öz mahiyyətini itirmədi, ABŞ-ın 1980-ci illərdə siyahıyaalma bürosuna görə, ortalama olaraq bir amerikalı ömür boyu iki dəfə köçdü və əhalinin 17% hər il yeni evlərə köçdü (Məmmədov M., 2015: s.105).

Ərazi ayrı-ayrılıqlarının özünü tənzimləməsinin digər vacib bir hissəsi hökumət tərəfindən depresiyaya məruz qalan ərazilərə kapital axınının yaradılmasıdır. Nisbətən ucuz işçi qüvvəsi cəlb etmək və müxtəlif təşviqlər tətbiq etməklə, özəl kapital bəzən pis əraziləri və ya iqtisadiyyatlarını yenidən qurmağa müvəffəq olmuşdur. Müasir dövrdə sosial hərəkətlilik amili öz əhəmiyyətini itirmişdir. Əhalinin böyük bir hissəsinin depresiyaya uğramış ərazilərdən köçürülməsi üçün maddi imkanları yoxdur və heç bir başqa rayon onlardan lazımi işçi qüvvəsi olmalarını gözləmir. Depressiyaya uğramış ərazilərə investisiya axını da mümkün

deyil. Bu sahələrdə azalma təsadüf deyil və investor kapitalının tez axacağı bir sahə tapmasa, müəyyən problemlərlə də üzləşəcəkdir.

Ərazi inkişafının tənzimlənməsi, əsas məqsədi əhalinin həyat səviyyəsini və həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyan regional proseslərin davamlı - balanslı işləməsini təmin edilməsinə istiqamətlənmiş özəl işlənmiş sistematik hərəkat deməkdir. Bu cür tədbirlər özünüidarəetmə də və yerli, regional və milli səviyyədə həyata keçirilə bilər. Müvafiq olaraq tənzimləmə obyekti və predmeti dəyişir, ideoloji dominantlar (əlamətlər) bütün səviyyələrdə eyni qalır; ictimailəşmə, davamlılıq, balans. Ərazi inkişafının məzmunu və tənzimlənmənin mahiyyəti üçün vacib nəzəri əsas olmadıqda, bu tənzimləmə faydalı və təsirli olmayacaqdır.

Ərazi inkişafının dövlət tərəfindən nizamlanması mürəkkəb sistemlərin fəaliyyətini düzəldən paradoksal bir hadisədir. Rəsmi olaraq dövlət tamamilə fərqli öhdəliklər götürsə də, bu tənzimləməni real həyatda həyata keçirir. Misal olaraq, “idarəetmə” sektorunun sosial infrastrukturunun ölkə daxilində qeyri-bərabər paylanması, eləcə də bələdiyyə mülkiyyətinə keçməsi özəlləşdirmə siyasəti nəticəsində daha iqtisadi prosesdir, yəni tənzimləmə funksiyasını dövlət dəyişsə belə yerinə yetirir (Məmmədov M., 2015).

Bununla birlikdə, demək olar ki, bütün sahələrin fəaliyyəti, inkişaf dərəcəsi və vektoru müxtəlif formalarda yönəldilmişdir. Hər cür yerli tənzimləmə tədbirləri bir sıra digər sahələrin, hətta dövlət tənzimlənməsi obyektlərinə birbaşa bitişik olmayan bölgələrin inkişaf sahələrini və qüvvələrini birbirinə bağlayır. Misal olaraq, Çinin cənub-şərq sahilində sərbəst iqtisadi zonalar yaratmaq siyasəti şimal, mərkəzi və sahil bölgələrində ərazi fərqliliyinin genişlənməsi ilə nəticələndi və bu da bərabərsizliyi aradan qaldırmaq üçün yeni tənzimləmə tədbirlərinin tətbiq edilməsini zəruri etdi.

Ərazi inkişafının məqsədli nizamlanması dünyanın demək olar ki, hər dövlətinin zəruri işidir. Ölkələr bunu etmirsə, ya bu cür tənzimləmə problemi yoxdur, yaxud da dövləti hazırki və sonrakı vəziyyət maraqlandırmır, və ya kifayət qədər güclü deyil. Bu strukturu təşkil edən xüsusi tədbirlər birbaşa və dolayı,açıq və gizli, ümumi və seçici olur. Bəzən ərazi inkişafının qapalı siyasətinə üstünlük yaxud

ərazi inkişafında seçmə köməyə üstünlük vermə ifadələri var. Əsas odur ki, açıq və gizli, birbaşa və dolayı, ümumi və seçmə tənzimləmə tədbirlərinin eyni istiqamətdə olması lazım deyil, diqqətsiz istifadə edildikdə birbirlərinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq imkanına malikdirlər. Bu tədbirlərin dəqiq nisbətlərini müəyyənləşdirmək çətin olur.

Çox vaxt ərazi inkişafının dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi ayrı-ayrı bölgələrə seçmə dövlət yardımı şəklində həyata keçirilir. Bu yardım xarakterik tədbirlər məcmusu olaraq aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. obyektiv səbəbdən inkişaf rejimində işləyə bilməyən sahələrin inkişafını stimullaşdırmaq səbəblər (mənbələr daxil olmaqla);

2. müxtəlif bölgələrin sakinlərinin sosial hərəkətliliyini aktivləşdirmək, onların resurslarla təminatı;

3. dövlət əhəmiyyətli "böyümə nöqtələrinin" yaradılması və fəaliyyət göstərməsinə uyğun mühit qurmaq;

4. ayrı-ayrı bölgələr üzrə dövlət funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin etmək.

Dövlət anlayışı ilə əlaqəli ən vacib üç məsələyə aydınlıq gətirilmirsə, ərazi inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və bölgələrə dövlət tərəfindən seçmə yardımla bağlı təklif olunan şərh (təfsir) yarımçıq qalacaq. Birincisi, bu şərh yalnız bir səviyyəyə aiddir Azərbaycanda dövlət quruluşu. yox) əmanət edildi. Buna görə əvvəlcə bölgənin vəziyyətini müəyyənləşdirmək, sonra isə ümummilli və bölgə şəklində dövlət tənzimlənməsi və dövlət yardımı demək düzgün olardı. İkinci olaraq, əvvəl qeyd olunan ərazi inkişafı təkcə bütövlükdə respublikanın subyektlərinə deyil, həm də daha kiçik inzibati ərazi bölgələrinə aid olur. Buna görə də dövlət tənzimlənməsi və yardım obyekti daha geniş mənada təşkilatlar olabilər və olmalıdırda.

Düşünürük ki, bu qurumlar öz təşkilati və hüquqi modellərini Azərbaycan Respublikası və onun subyektləri ilə münasibətlər formasında yaratmalıdırlar. Üçüncü olaraq isə, bu tənzimlənmə ölkə içərisində siyasi, sosial, iqtisadi (iqtisadi), büdcə, vergi, maliyyə-kredit, milli, etnik, təbii-resurs və digər əlaqələr səviyyəsində

reallaşır. Münasibətlərin quruluşunu və nisbətlərini bu ərazi vahidlərindən birinin lehinə dəyişən hansısa hərəkət birbaşa digərlərini (tamamilə pis istiqamətdə) dəyişdirir. Uzun müddətdə bir qurumun böhrandan sağalması həmişə digərinə faydalıdır. Bunun üçün vaxt lazımdır. Ərazi icmasının bir elementinə yardım göstərmək üçün konkret qərarlar qəbul edildikdə, qalanlar həmin yardımın əksərən onlara görə verildiyini güman etmək hüququna malikdirlər. Ancaq bu fikirlərin doğruluğundan asılı olmayaraq regional inkişafa qeyd-şərtsiz dövlətin dəstəyi təkcə Mərkəzin deyil, subyektlərinində qərarlarının hesabına olmalıdır. Əlbətdə ki, bu cür qərarlar, müəyyən bölgələrarası qurumlara görə diqqətdə saxlanmalıdır. Bundan əlavə, ərazi inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi kimi mürəkkəb bir problem konstitusiya normalarının, inzibati və vətəndaş hüquqlarının tətbiqi ilə mürəkkəbləşir.

Bununla da konstitusiya hüquqlarının dövlətin subyektləri ilə münasibətlərini tənzimləyir və öz formasında eyni, hökmran olmayan subyektlərin dövlət orqanları ilə münasibətlərini idarə edir. Burada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinə üstünlük verilir (Məmmədov M., 2015). Qeyd edək ki, konstitusiya səviyyəsində dövlət ən güclü idarələr arasında "tabeliyində olan idarə və kollegiya" nı təyin edir. Mövcud qanunlar və qanunvericilik aktları, onlara dair sərəncam və qərarlar ərazinin inkişafının dövlət tənzimlənməsi problemlərini həll etmir. Düşünürük ki, elə bir qeyri-müəyyən və məsuliyyətli məsələ yaranır ki, ya konstitusiya idarəsi mülki və digər hüquq normalarını əhatə edir, ya da ərazinin inkişafını tənzimləyən qaydalar işlənib hazırlanır və xüsusi qanunlar qəbul edilir. Fikrimizcə, müasir dünya daha realdır. Ayrılıqda regionların inkişafını təmin etmək üçün dövlət tənzimlənməsinin prioriteti kimi istifadə oluna bilər. Birincisi, ölkə ərazilərinin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması, dövlət kapitalının iri yerli və birgə müəssisələri ilə ictimai sahələrin inkişafını təmin etmək və stimullaşdırmaq üçün məqsədli sahə proqramlarından, rəqabətli sifariş və müqavilə sistemlərindən, investisiya fondlarından, məhsul planlarından istifadə edə bilər.

Dövlətin belə regional siyasəti yerli iqtisadiyyat üçün qorunub saxlanmağa və inkişaf etməyə imkan verir ki, bu da milli adət və ənənələrə, xammala əsaslanan

kiçik sahibkarlığın inkişafına imkan verir. Öz növbəsində regionların potensialına uyğun dinamik tarazlaşdırılmış inkişaf bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafının artmasına səbəb olur. Tədqiqatlar göstərir ki, demokratik cəmiyyətlərin idarə edilməsi həm sektoral, həm də regional inkişafa (əyalət, şəhər, rayon və s.) gətirib çıxarır. Regional inkişafın tənzimlənməsi regional iqtisadi inkişaf, regionların sosial-iqtisadi potensialına yönəldilmiş dövlət iqtisadiyyatıdır. Başqa bir idarəetmə fəaliyyətinin malik olduğu idarəetmə funksiyalarının və tənzimləyici fəaliyyətlərin bir hissəsidir. Başqa sözlə, həm idarəetmə, həm də tənzimləmə dövlətin regional təsirə təsir etdiyi bir prosesdir. Bu iqtisadi proses dövlətin sosial-iqtisadi siyasətini müəyyən edir, regional səviyyədə tənzimləmə prosesi ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsinə və idarə olunmasına təsir göstərir.

Təcrübə də göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının faydalı idarə olunması regional səviyyədə əldə olunan eyni nəticələrə əsaslanır. Eyni zamanda, regional münasibətlərə keçidin xarakterinə görə regional idarəetmənin tənzimlənməsinin bir çox səbəbləri var.

Nizamlanma hadisələri ölkələrin hamısı üçün az və ya çox yaygın olsa da, hər bir ölkənin özünəməxsus coğrafi şəraitindən, ölkə daxilində iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən və məhsuldar qüvvələrin yerləşməsindən asılı olaraq regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi fərqlidir. Bu səbəbdən demokrat inkişaf yolunu seçib bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrdə bu prosesi zəruri edən xüsusiyyətləri nəzərə alaraq regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi məsələlərinə diqqət yetirməlidirlər. Çünki bazar iqtisadiyyatı bu cür müdaxilələrin yalnız müəyyən tənzimləmə funksiyaları ilə həyata keçirilməsini tələb edən iqtisadi proseslərə dövlət müdaxiləsinin inkar olunduğu bir sistemdir.

Bu baxımdan tənzimləmə prosesinin həm regional səviyyədə, həm də milli səviyyədə səmərəli təşkil olunması sosial və iqtisadi inkişafın və onun davamlılığının vacib amillərindən biridir. Dünya praktikası göstərirki, dünya inkişafının yeni halında bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması dövlət tənzimlənməsi köməyi ilə həyata keçirilir.

Eyni zamanda, dövlət tənzimlənməsi iqtisadi inkişafın həm uzun müddətli həmdə davamlı amilidir. Bazar münasibətlərinin yaxşılaşdırılması və iqtisadiyyatın gələcək davamlı inkişafı baxımından dövlətin tənzimləyici rolu əhəmiyyətlidir. Müasir dövrdə dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən biri daxili bazarın xarici müdaxilədən qorunması olduğunu inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı təcrübəsindən görmək olur (Məmmədov M., 2015).

Mövcud qanunlar və qanunvericilik aktları, onlara dair əmr və qərarlar ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi problemlərini həll etmir. Beləliklə, fikrimizcə, belə bir təxirəsalınmaz və məsuliyyətli bir məsələ yaranırki, konstitusiya inzibati, mülki və digər hüquq normalarını əhatə etməlidir, yaxud ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi əsasında xüsusi qanunlar hazırlanıb qəbul edilməlidir. Fikrimizcə, indiki halda sonuncu realdır.

Başqa ölkələrin iqtisadi təcrübəsi sübut edirki, regional inkişafı yaratmaq üçün dövlət nizamlamasının prioritetləri aşağıdakı kimi müəyyən edilə bilər.

Yerlilərin real imkanlarına uyğun olaraq dinamik ofset təkmilləşməsi ümumilikdə ictimai iqtisadiyyatın ciddiliyinin genişlənməsinə təkan verir. Bölgələrdə ənənəvi iqtisadiyyat növünü qorumaq və inkişaf etdirmək üçün dövlət ictimai ənənələr və adətlər, yaxınlıqdakı təmizlənməmiş komponentlər nəzərə alınmaqla özəl bir şirkət yaratmalıdır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MÜASİR REGİONAL İNKİŞAF MEYLLƏRİNİN VƏ PERSPEKTİVLƏRİNİN TƏHLİLİ

2.1. Müasir regional inkişaf strategiyası və onun sosial-iqtisadi nəticələrinin təhlili

Müasir iqtisadi şəraitdə regional siyasət ölkənin bölgələrinin bütöv inkişafını, hər bir bölgənin yerli məhsulla özünü təminatının optimal nisbətini, təmin etməlidir.

Azərbaycanda dövlətin regional siyasət proqramının inkişafında, onun gerçəkləşdirilməsində faydalanılan metod və vasitələr inkişaf etmiş ölkələrə nisbətdə azlıq təşkil edir. Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafını tənzimləmək üçün çox sayda metod və vasitələrdən, əsasən büdcə köçürmələri və məqsədli dövlət proqramları, Prezident tərəfindən verilmiş fərman və sərəncamlardan istifadə olunur.

Dövlətin regional siyasətdə mühim borclarından biri sosial vəziyyətdəki ifrat ziddiyyətləri aradn qaldırmaqdır.

Sxem 3: Dövlətin regional siyasəti əsasən aşağıdakı vəzifələri həll etməlidir

Mənbə: Bağırzadə E.R., 2016: s.201

Dövlətin regional siyasətini inkişaf etdirməyin ən vacib yolu bölgələrdə sosial və iqtisadi inkişaf proqramlarının işlənib hazırlanıb həyata keçirilməsidir.

Buna baxmayaraq, regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının işlənib hazırlanmasını ehtiva edən heç bir sənəd yaxud da prinsip yoxdur.

Tədqiqatlar göstərmişdirki, 1980 - ci illərdən bəri ölkədəki qeyri-sabit şərait bölgələrin hər birinin inkişaf etməsinə mənfi təsir göstərmişdir. Ölkə müstəqillik qazandığı ilk illərdəki siyasi böhran və I Qarabağ müharibəsi iqtisadi əlaqələrin kəsilməsinə, bölgələrdəki kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinə mənfi təsir göstərdi və iqtisadi böyüməyə mane oldu. 1995-ci ildən bəri həyata keçirilən məqsədyönlü islahatlar nəticəsində respublika iqtisadiyyatında sabit makroiqtisadi vəziyyət bərpa edildi. 1995-2003-cü illərdə həyata keçirilən genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar ölkə əhalisinin sosial vəziyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına və növbəti illərdə ölkənin bölgələrində sosial-iqtisadi problemlərin həllinə əlverişli mühit yaratdı. Görülən tədbirlərdə təzə iqtisadi zəmanədə regionların sosial və iqtisadi inkişafı istiqamətində aradan qaldırılmalı olan məsələlər vurğulanmışdır. AR Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş AR regionlarının 2016-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının yerləşdiyi ərazinin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında normal şəraitin olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. artım. Eynilə, son vaxtlar müəyyən dərəcədə maliyyə və sosial baxımdan dövlət proqramı qəbul edilmişdir.

Son 14 ildə ölkənin sosial-iqtisadi həyatındakı ən vacib işlərdən olan bölgələrin sosial və iqtisadi inkişafını əhatələyən dövlət proqramlarıdır.

Hazır ki dövrə qədər, bu istiqamətdə dörd proqram tamamlandı və iki proqramın icrası hələ davam edir. Mövcud dövlət proqramlarına 2014-2018-ci illərdə AR regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı və 2014-2016-cı illərdə Bakı və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı daxildir.

Bu dövlət proqramlarının, son 14 il ərzində bölgələrdə və bütövlükdə bölgələrdə sosial infrastrukturun hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək və həyata keçirmək üçün əsas tənzimləyici baza olduğunuda xüsusi vurğulamaq lazımdır.

Yəni, çox yüksək iqtisadi səmərəliliyə sahib, bu sənədlərin icrası uzun müddət iqtisadi fayda verir. Bölgələrdə təzə istehsalat və emaledici müəssisələrin formalaşmasında, hazır ki iqtisadi ehtiyyacları ödəyə bilən sosial müəssisələrin inşasında, məşğulluqda özünü göstərir. Nəticədə iqtisadi qüvvələrin bölgələrdən Bakıya axınının qarşısı alındı. Ölkənin maliyyə tarixində məqsəd və məqsədlərlə bağlı həyati əhəmiyyət kəsb etməyən rayonların maliyyə abadlaşdırılmasını əhatə edən dövlət arxivləri müşayiət olunan suallara cavab verir:

• maliyyə aktivlərinin ideal istifadəsi;

• mövcud ehtiyaclara uyğun olaraq yerlərdə quruculuq, sosial və nəqliyyat strukturunun inkişafı;

• rayonlarda pioner hərəkatının inkişafı, mövcud quruculuq müəssisələrinin rekultivasiyası və təkmilləşdirilməsi, yeni mövqelərin formalaşdırılması;

• Hadisələrin maliyyə dönüşü səbəbindən rayonlar və hərəkət prosesləri arasında ziddiyyətləri əsaslı şəkildə azaltmaq.

Yeni iqtisadi mühitdə maliyyə mühitinin və ictimai fəallığın yaxşılaşdırılması ilə bağlı ölkənin şəhər icmalarında və ərazilərində genişmiqyaslı işlər görülür, ümumilikdə hər iki şəhər icmasının və rayonun sosial və maliyyə siması inkişaf edir. Bölgələrdə müasir və kənd müəssisələri fəaliyyətə başlayır, ciddi işçi qüvvəsi və məhsullar gətirilir.

Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrası məqsədi ilə kənd və qəsəbələrdə iqtisadi bölgələrin infrastrukturu yenidən qurulmuş, sosial obyektlərin tikintisi, hərtərəfli təmiri olmuşdur. Bu nüansların hər biri bölgələrdə daimi inkişafın təchiz edilməsi ilə birgə, həm də sakinlərin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır. Naxçıvan, Xaçmaz, Gəncə, Yevlax, Mingəçevir, Lənkəran, Zaqatala, Şamaxı və digər şəhər və rayonlarda aparılan abadlıq və yenidənqurma işləri təkcə əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmır. Dövlətin qəbul etmiş olduğu inkişaf yoluna görə, Azərbaycan, Azərbaycanın şəhərləri ilə bölgələri aktiv inkişafda olmalıdır. Bu baxımdan bütün imkan ilə şərait yaradılıb (Bağırzadə E.R., 2016).

Azərbaycanın sosial-iqtisadi vəziyyətində bölgələrin rolu artdıqca, bütövlükdə ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına görə təzə imkan və qüvvələr meydana çıxır. Yəni, ölkəmizdə dövlət-özəl iqtisadi münasibətlər uğurlu inkişafdadır. Sahibkarların fəaliyyətini yaxşılaşdırmağa görə dövlət istehsal və sosial struktur formalaşdırır, normativ bazanı təkmilləşdirir, əsası olmayan yoxlamaların qarşısını alır.

Eyni zamanda, dövlətin keyfiyyətsiz mal və xidmətlərin tətbiqinə, inhisarçılığa və istehlakçı hüquqlarının pozulmasına qarşı hərtərəfli tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur. Regional sosial-iqtisadi tərəqqi dövlət proqramları aydın məqsəd və vəzifələri və icraedici mexanizminə görə seçilir.

Ölkə başçısı 2009-cu il 14 aprel tarixində AR regionlarının 2018-2019-cu illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramını təsdiqlədi. Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqəli dövlət proqramlarının neft gəlirlərindən faydalı istifadə edilməsilə, uğurla həyata keçirilməsi çərçivəsində gerçəkləşdirilən genişmiqyaslı, hərtərəfli və müntəzəm tədbirlər nəticəsində, habelə ölkənin sosialiqtisadi inkişafının intensivləşdirilməsi tədbirləri müxtəlif iqtisadi rayonlar, bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı ölkənin iqtisadiyyatının daha da yaxşılaşmasına yol açdı. Bölgələrin inkişafı ilə bağlı ilk dövlət proqramı ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və dünya iqtisadiyyatına effektiv inteqrasiyası, kommunal və infrastruktur xidmətləri səviyyəsinin daha da səmərələşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdi.

Respublika Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiqlənən üçüncü dövlət proqramı Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-cü ildə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrası nəticəsində iqtisadi rayonların dinamik sosial-iqtisadi inkişafıdır, başqa sözlə, qaz, elektrik, su, Kanalizasiya mövcudluğu, yeni müəssisələrin təşkili, məşğulluğa göstərilən diqqət sosial vəziyyəti yaxşılaşdırır. Hazırda AR regionlarının 2017 - 2019-ci illərdə sosial - iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı uğurla icra olunur. Dövlət proqramlarının qəbul edilməsi iqtisadi bölgələrin inkişafında yeni bir mərhələ kimi qiymətləndirilir. Bu proqramların icrası nəticəsində bölgələrdə

sənayeləşmə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, infrastruktur tamamilə yenilənmiş, ən əsası, əhalinin rifahı və məşğulluğu xeyli artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumilikdə, müvafiq dövlət siyasətinin və 2004-cü ildə başlamış əvvəlki dövlət proqramlarının məntiqi davamı olan regionların davamlı inkişafı sahəsində üçüncü dövlət proqramı qeyri-neft sahəsinin davamlı inkişafına yönəldilmişdir sektor, bölgələrin davamlı sosial-iqtisadi inkişafı. rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının artırılmasına, sahibkarlığın inkişafına, məşğulluq ilə yaşayış səviyyəsinin daha da artmasına, Azərbaycanın daimi və sabit iqtisadi inkişafına və digər müsbət nəticələrin əldə edilməsinə müsbət təsir göstərir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu bölgələrdə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasında, sahibkarlığın genişləndirilməsində və güzəştli kreditlərin verilməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Ölkə də sahibkarlıq fəaliyyətini artırmaq, yatırım şəraitini daha diqqət çəkici etmək üçün Fond mütəmadi olaraq biznes forumlar keçirir. Bu forumların nəticəsi olaraq sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərdən istifadə qaydaları izah olunur, inzibati bölgənin iqtisadi potensialına uyğun maliyyələşdiriləcək investisiya layihələrinin və investisiya layihələrinin hazırlanması və təqdim edilməsi üzrə təlimlər təqdim olunur, sahibkarlar arasında işgüzar münasibətlər və kredit təşkilatlarının səlahiyyətli üzvləri təqdim olunur. Kreditlərin formalaşması və alınması ilə bağlı məsələlər müzakirə olunur, sahibkarların təklifləri öyrənilir, investisiya layihələri və güzəştli kredit şərtləri biznesə təqdim olunur. 2016-cı il ərzində Fond 39 biznes forumu, o cümlədən bölgələrdə 33, Bakı qəsəbələrində 6 forum keçirmişdir. Forumlarda sahibkarlara güzəştli kreditlər verildi, 3960 sahibkarlıq subyekti, o cümlədən bölgələrdə 3350 sahibkar və Bakıdakı 610 sahibkar iqtisadi motivlərlə öyrədildi, investisiya planları təqdim olundu, müvəkkil kredit təşkilatlarının üzvləri və sahibkarlıq subyektləri iqtisadi təmin edildi imkanlar. Onun optimal istifadəsi üçün müzakirələr aparıldı, tədbirin keçirildiyi şəhər və rayonlarda investisiya layihələrinin qəbulu ilə bağlı mətbuatda elanlar yayımlandı. Bu forumların əsas məqsədi sahibkarlıq subyektləri ilə Bakı və onun rayonlarının həmçinin, yaşayış məntəqələrinin var olan iqtisadi potensialının gerçəkləşdirilməsilə

bağlı müzakirələr aparmaq, sahibkarların təkliflərini öyrənmək, güzəştli kreditlərin verilmə qaydalarını izah etmək, təsərrüfat subyektləri ilə işgüzar münasibətlər qurmaq və əldə etməkdir.

Beləliklə, həqiqi sahibkarlar fərdi şəxsləri sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa və güzəştli kreditlər hesabına biznes qurmağa təşviq etməklə müəyyən edilir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu bu layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün təsirli tədbirlər görür.

Bununla yanaşı müvəkkil kredit təşkilatlarının sahibkarlıq subyektləri ilə daha müntəzəm işləməsinə, potensial sahibkarları müəyyənləşdirməsinə və nəticədə daha kiçik və orta biznes planlarını maliyyələşdirməsinə şərait yaradır.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsi ilə yüksək texnologiyaların tətbiqinə əsaslanan genişmiqyaslı investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı, əsas prioritet istiqamətlərdən biri kiçik investisiya layihələrinin güzəştli əsaslarla maliyyələşdirilməsidir (Bağırzadə E.R., 2016).

2018-ci ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 2477 iş adamına 24,5 milyon manat incə avans verilib. Bu irəliləyişlər sayəsində 8106 yeni öhdəlik qoyulmuşdur.

Kredit müəssisələrinin 74 faizi respublikanın ərazilərinə, 26 faizi isə Bakı qəsəbələrinə verilib.

2016-cı il ərzində 2,402 kiçik biznes planına 22,9 milyon manata qədər güzəştli kredit verilib. Bu kreditlərin köməyi ilə 3400-ə qədər yeni müəssisə yaradılıb.Güzəştli kreditlərin 82, 2 faizi kənd təsərrüfatının inkişafı, 17, 8 faizi müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf üçün ayrılıb.

Kiçik kreditlərdən ən çox istifadə edən, məcburi köçkünlər, əlillər, gənc və qadın sahibkarlar, həmçinin aztəminatlı ailələr üçün iş imkanlarının yaradılması həmişə vacibdir. 173 məcburi köçkünə 2,4 milyon manat, 263 qadına 10.5 milyon manat və 487 gənc sahibkara 44.7 milyon manat yardım edilmişdir. Bu kreditlər hesabına 266, 488 və 1695 yeni iş yerləri yaradılmışdır. Bu, 2018-ci ildə verilmiş ümumi kredit məbləğinin 37,3 faizi, maliyyələşdirilən layihələrin sayının 30.3 faizi və yaradılan yeni iş yerlərinin 30.3 faizi deməkdir.

Kənd təsərüffatının inkişafı üçün dövlət həqiqətən də vençur layihələrinin icrasına, incə kreditlərin ayrılmasına diqqət yetirir və bu yolda işlər durmadan genişlənir. Hökumət tərəfindən dəstəklənən tədbirlərin nümunəsi Fonddan incə avansların təşkilidir. Kənd təsərrüfatının yaxşılaşdırılması ilə bağlı 2351 fəaliyyət növünə 156 milyon manat dəyərində kredit verilib.

Əhalinin ərzaq təminatını əlavə olaraq yaxınlıqda yaratmaqla inkişaf etdirmək üçün ölkənin 20 idarəetmə yerində 44.000 hektar ərazidə 22 təsərrüfat subyekti tərəfindən 32 nəhəng ranço salınmışdır. Güzəştli irəliləyişlər vasitəsilə nəhəng ev təsərrüfatlarının təməli üçün dəstək köməkçi torpaq bazarının bərpası ilə işləmişdir.

Bölgədəki inkişafla əlaqəli qərarların əsaslandırılması ilə yanaşı, bu sahədə investisiya təşəbbüslərini dəstəkləyən mexanizmlərin inkişafı da vacibdir. Birinci fəsildə qeyd olunduğu kimi, bölgələrdə iqtisadi və sosial inkişaf təşəbbüslərini və yerli sahibkarlığı təşviq etmək üçün Regional İnkişaf Agentliklərinin və İcma İnkişaf Şuralarının formalaşmasına və inkişafına dəstək vermək üçün tədbirlər görmək olar.

AR-da aqroparkların yaradılması kənd təsərrüfatında sahibkarlığın stimullaşdırılması, rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları və xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi, ixrac və məşğulluq imkanlarının artırılması, iqtisadi və sosial tərəqqinin gücləndirilməsi üçün xüsusi rol oynayır.

Aqroparkların ərsəyə gətirilməsi ölkənin ixrac imkanlarının və miqyasının artırılmasına, milli brendlərin ərsəyə gətirilməsinə, kiçik və orta kənd təsərrüfatı mərkəzlərinin innovativ imkanlarının artırılmasına, intensiv üsulların təşviqinə və kənd təsərrüfatında mexanizmin yaradılmasına yardım edəcək.

Bu, aqrar sektorun məhsuldarlığının təmin olunmasında, ixtisaslı kadrların ortaya çıxmasında və yeni ofislərin yaradılmasında çox böyük rol oynayacaqdır. Dövlətin regional siyasətinin yürüdülməsində düzgün əlaqələndirmə və regional koordinasiya zəruridir. Başqa sözlə desək, rayonlarda icra hakimiyyətləri tərəfindən tətbiq edilən torpaq idarəçiliyinin səmərəli əlaqələndirilməsi üçün rayonların nazirlik və komitələri tərəfindən zəruri tədbirlər görülməsi vacibdir. Ən çox,

regional investisiya proyektlərinin maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsindən regionlara ayrılan vəsaitin konkret dəyərini təyin etməyi tələb edir.

Ölkənin bölgələrində inkişaf agentliklərinin formalaşması mühimdir. Belə qurumlar bölgələrə yatırımların olmasında, bölgənin rəqabətliliyinin yüksəldilməsində əvəz edilməyən çıxışlar edə bilər.

Dövlətin regional siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biridə ölkə regionlarının davamlı, rəqabətli və şaxələndirilmiş inkişafıdır.

Ulu öndərimiz, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu uzun vədəli iqtisadi siyasət ölkəmizdə makroiqtisadi sabitlik və davamlı iqtisadi inkişaf üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Həyata keçirilən iqtisadi islahatlar kontekstində əsas prioritetlərdən biri orta və uzunmüddətli dövr arasında bir əlaqə və qarşılıqlı uyğunlaşma təşkil edən iqtisadi artımın keyfiyyətcə yeni modelini inkişaf etdirməkdir. Regional siyasət müasir konseptual yanaşmalara, sərbəst bazar münasibətlərinin inkişafı və iqtisadi prioritetlərə uyğun olaraq əlavə dəyər yarada bilən sosial yönümlü, şaxələndirilmiş milli iqtisadiyyatla beynəlxalq iqtisadi vəziyyətə uyğun şəkildə daha da inkişaf etdirilmişdir. Maliyyə tənzimlənməsi meyarları sayəsində makroiqtisadi vəziyyət yaxşılaşmış, qeyri-neft sahəsinin və ümumilikdə rayonların çaşqın tərəqqisi gücləndirilmiş, əsas tanış olmayan ticarət qənaətlərindən ideal istifadə komponenti verilmiş, sahibkarlığa dövlət dəstəyi gücləndirilmişdir. Hər halda qeyd etmək lazımdır ki, yeni monetar şəraitdə neft gəlirlərinin həm ərazi, həm də ümumdünya tsikllərində kəskin azalması, çətin makroiqtisadi şərait ölkənin davamlı və dinamik tərəqqisinə mənfi təsir göstərir.

Son illər, xüsusən də 2017-ci ildə, maliyyə dəyişiklikləri səbəbindən ölkə qlobal reytinqlərdə kritik bir genişlənmə gördü. Dünya Bankının Doing Business hesabatına əsasən, 2019-cu ildə ölkəmiz planetin əsas islahatçı dövləti kimi qiymətləndirilib. Dünya İqtisadi Forumunun 2015-ci illə müqayisədə Ümumdünya Rəqabətlilik Hesabatı 2018-2019 hesabatında göstərildiyi kimi, ölkəmiz 138 ölkə arasında 27 pillə yüksələrək 37-ci yerə yüksəlib. Hesabata görə, AR makroiqtisadi şəraitin xarakterinə görə planetdə 39-cu, dövlət maaşının ÜDM-ə nisbətinə görə 37-

ci, əmək bazarının effektivliyinə görə 26-cı, infrastruktur keyfiyyətinə görə isə 55-ci yerdədir.

Monetar layihələrin həyati vacib məqsədləri kimi xüsusi fundamental hesablamaların yerinə yetirilməsi, dünya miqyasında dövrlərin yaratdığı yeni çətinliklərə uyğunlaşmaq və qlobal neft fövqəladə halının ölkəyə təsirini məhdudlaşdırmaq üçün ani maliyyə və sosial irəliləyişlər xalqa və fərdi insanlara təsir etdi.

AR Prezidentinin bəyannaməsi ilə Dövlət iqtisadiyyatı və iqtisadiyyatın əsas istiqamətləri üzrə əsas təlimatın ilkin başlıqları təsdiq edilmişdir. Qəbul edilən Strateji Yollar ölkəmizdə davamlı və idarə oluna bilən maliyyə inkişafının təməlinə qarşı monetar iqlimin ciddiliyini, nəzərə alınmasını və ictimai mövqeyini gücləndirmək üçün şərait yaradacaqdır. Sərbəst bir sərt iqlim, dünya miqyasında və yerli biznes sektorlarına giriş və insan resurslarının təkmilləşdirilməsi səbəbindən ölkəmiz qlobal maliyyə iqlimində vəziyyətini gücləndirəcək və dünya miqyasında monetar çətinliklərə resurs qoymadan əsas liqa maaşlı ölkəyə çevriləcəkdir. Ölkə daxilində fəaliyyət göstərən ümumdünya assosiasiyaları ilə əməkdaşlıqda yaxınlıqdakı və tanımadığı mütəxəssislərin, məntiqi assosiasiyaların və məsləhət təşkilatlarının dəstəyi ilə yaradılmış Həyati Yol Xəritələri, dövlət iqtisadiyyatı üçün 12 əsas bələdçi və iqtisadiyyatın 11 kritik sahəsi, SYX-də götürülən hər birində 2016-2020-ci illər üçün monetar təkmilləşdirmə üsulları və tədbirləri, 2025-ci ilə qədər tərtib edilmiş şərait və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün obyektiv şərait öz əksini tapıb. Hesabatın qəbulunda maraqlı məqamlar, eləcə də ümumi cəmiyyət təsisatlarının və ümumi əhalinin müxtəlif perspektivləri və ideyaları nəzərdən keçirilib. Azərbaycan Respublikasının bölgələrində və bütövlükdə ölkədə gələcəkdə hansı bölgələrdə və hansı sektorlarda iqtisadi artımın təmin edilməsi vacibdir (Bağırzadə E.R., 2016).

Neftdən sonrakı dövrdə aktiv kapital toplama modelinin məhdud potensialı artırılması səbəbindən respublikanın uzunmüddətli iqtisadi artım yanaşmasına yaxınlaşmasının iki yolu var:

Sxem 4: Uzunmüddətli iqtisadi artım yanaşmasına yaxınlaşması yolları:

Mənbə: Bağırzadə E.R., 2016: s.102

Beynəlxalq dəyərlər zəncirinə inteqrasiya, iqtisadi böyümənin keyfiyyəti və davamlılıq baxımından, optimal müddət ərzində məhsuldarlığa və səmərəliliyə əsaslanan ekonomik böyümə yanaşmasına çevrilmə stratejik seçim olaraq dəyərləndirilə bilər.

Onuda göstərmək lazımdırki, Azərbaycanın bölgələrində əmək ehtiyatları Bakı ilə müqayisədə xeyli ucuzdur və bu, ölkənin bölgələrində əmək tələb edən qrupların inkişaf etməsinə çox böyük təkan verir.

Eyni zamanda strateji seçim məhsuldarlığa əsaslanan böyümə yanaşması formalaşdırmaqdır. Belə məhsuldarlığa sahiblənməyə görə çox yuxarı keyfiyyətli hüquq mühiti, faydalı maliyyələşdirmə mənbələri, doğru iş sektoru və ixtisaslaşma, başlıca olaraq da çox peşəkar iş ehtiyatlarının intensiv hazırlığı tələb olunur. **Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2017-2019** hesabatına görə, ölkənin rəqabət qabiliyyəti MDBdə birinci, dünyada 39-cu oldu. Eyni zamanda, ölkə tarixində birinci dəfə olaraq dünyanın yüksək orta gəlir və yüksək insan inkişafı ölkələri kateqoriyasına daxil olmuşdur.

Azərbaycan investisiya reytinqinə malik Qafqazda yeganə ölkədir, çünkü, Fitch Ratings, Standard & Poor's, Moody's kimi məhşur reytinq agentlikləri, hamısı ölkəmizə investisiya kredit reytinqi vermişdir.

Ölkəmizin bölgələrində iqtisadi mühitin inkişafı, xüsusən qeyri-neft istehsalında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı lazımdır. Kiçik və orta sahibkarlıq dövlətin diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biridir. **"Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi**nin qəbul edilməsi bunun əyani sübutudur.

Əsasən sakinləri ərzaqla təmin edən sahibkarlığın bu növünün bölgələrə istiqamətlənməsi həmin bölgələrin inkişafına xüsusi təkan verəcək və davamlı iqtisadi tərəqqisi sürətləndirəcəkdir.

Sahibkarlığın bu növünün inkişafı üçün “Strateji Yol Xəritəsində” təyin olunmuş hədəflərin əl çatan olması və mövcud iqtisadi qüvvədən maksimum istifadə olunmaq üçün aşağıdakılar strateji hədəflər kimi müəyyən edilmişdir: Ölkənin stratejik valyuta ehtiyatlarını artırmaq , ölkədə istehsal olunan mal və xidmətlərin beynəlxalq standartlara uyğunluğunu təmin etmək üçün kiçik və orta biznesin qloballaşması; Kiçik və orta sahələrin təsirini artırmaq ÜDM üzrə orta müəssisələr yatırım mühitinin və hüquq bazasının yaxşılaşdırılması; Kiçik və orta sahibkarlıq üçün dayanıqlı bir mexanizm formalaşdırmaq üçün maliyyələşdirmə mənbələrinə səmərəli və optimal girişi təmin etmək; Regional bazarlarda keyfiyyətli məhsul və xidmətlər təklifinin, Peşəkar əmək ehtiyatlarının işlənməsinə və sahibkarlıq bacarıqlarının inkişafına diqqət yetirilməklə artırılması; Kiçik və orta sahibkarlığın rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün yenilikləri təşviq etmək, bu sektorla əlaqəli tədqiqat və inkişaf işlərini sürətləndirmək.

Əsas fəaliyyət sahəsi ölkəmizdəki kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün normativ bazanı inkişaf etdirmək və maliyyə və vergi siyasətinin yaxşılaşdıran gücünü artırmaq, maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarını artırmaq, texniki və informasiya mexanizmini gücləndirmək və kiçik və orta səviyyələrdə səmərəli yer tapmaqdır.

Yol Xəritəsi bölgələrin iqtisadi inkişafının təmin edilməsində və regional sahibkarlığın inkişafında çox vacibdir. Strateji Yol Xəritəsi sahibkarlığın kiçik və orta sahibkarlıq növünün inkişaf eməsi üçün strateji hədəfləri qəbul edir, buna nail olmaq regionların inkişafını sürətləndirəcəkdir.

Bu məqsədlər aşağıdakılardır:

• Sahibkarlığın bu növünün üçün biznes mühitinin və tənzimləmə bazasının təkmilləşdirilməsi;

• Həm kiçik həm də orta müəssisələrinin maliyyə mənbələrinə əlverişli və səmərəli çıxışını təmin etmək;

• Kiçik və orta müəssisələrin beynəlmiləlləşməsi və xarici bazarlara çıxışının artırılması;

• Kiçik və orta müəssisələrin bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirmək, ən yaxşı təcrübələrin tətbiqini sürətləndirmək;

• Yeniliklərin təşviqi, kiçik və orta sahibkarlıq üçün tədqiqat işlərinin genişləndirilməsi.

Bu Yol Xəritəsi bəzi prioritetləri müəyyənləşdirir, o cümlədən:

- Dövlət-özəl tərəfdaşlığın dərinləşdirilməsi;
- Mərkəzləşdirilmiş kiçik və orta sahibkarlıq agentliyinin yaradılması;
- Kiçik və orta sahibkarlıq üçün hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və qanunvericiliyin təsir analizinin tətbiqi;
- kiçik və orta sahibkarlıq üçün xüsusi sənaye zonalarının və klasterlərin yaradılması;
- Dövlət-özəl tərəfdaşlığın genişləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığı təmsil edən qurumların gücləndirilməsi;
  - Rəqabət iqlimin yaxşılaşdırılması;
  - Kiçik və orta səylər üçün qiymətləndirmə və icazə komponentlərinin təkmilləşdirilməsi və vəzifə dəyişikliklərinin davam etdirilməsi;

 Kiçik və orta müəssisələr arasında seçmə debat məqsədi üçün şansların artırılması; Kiçik və orta biznes subyektlərinin bütün yardım vasitələrində tanınan sübutu üçün standartların tətbiqi, ölçülə bilən məlumatların sistemləşdirilməsi;

 Kiçik və orta müəssisələrlə bağlı kreditlər üçün zəmanət mağazasının yaradılması;

 Mülkiyyət üzrə təlimlərin təkmilləşdirilməsi və fonda qəbulun genişləndirilməsi;

 Ölkəmizdə icarə və alternativ maliyyə alətləri yaratmaqla kiçik və orta təsərrüfat subyektləri üçün fondlara qəbulun yenidən təşkili;

- beynəlxalq ticarət əməliyyatları və xarici birbaşa investisiyaların stimullaşdırılması üçün kiçik və orta müəssisələr üçün maliyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi;
- müxtəlif sektorlarda ixrac assosiasiyalarının yaradılması;
- Biznes inkubatorlarının və startap layihələrinin inkişafı, model müəssisələrin yaradılması;
- Kiçik və orta müəssisələr üçün təlim və təhsil imkanlarının yaxşılaşdırılması, qabaqcıl təcrübələrin tətbiqini sürətləndirmək;
- Qadın sahibkarlığının inkişafı üçün şərait yaradılması;
- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün innovasiya infrastrukturunun yaradılması;
- Kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətini təşviq edən innovasiya infrastrukturunun yaradılması.

Sahibkarlara maarifləndirici biliklər vermək, müasir iş metodlarını öyrətmək və ümumiyyətlə, biznes aparmaq potensialını sürətləndirmək üçün Bakının bölgələrində və qəsəbələrində müəyyən işlər görülmüşdür.

İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində olan "**Biznes Tədris Mərkəzi**" sahibkarlıq subyektləri üçün fərqli təlimlər və seminar məşğələlər təşkil etdi,

ixtisaslaşmış və sahibkarlıq subyektlərinin ehtiyaclarına uyğun təlimlərin mövzuları formalaşdırılmışdır.

Bölgələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin iştirak həcmi durmadan artır, təlimlərlə yanaşı, bölgələrdə və Bakıda çoxsaylı maarifləndirmə tədbirləri olmuşdur. Bu mərkəzin ölkənin yeddi rayon və şəhərində - Gəncə, Qazax, Yevlax, Göyçay, Lənkəran, Şəki, Xaçmazda ofisləri var.

2013-cü ildən, ərazilərdə olan kiçik və orta sahibkarlıq mərkəzlərinin bilik və bacarıqlarını çoxaltmaq üçün Bakı Biznes Mərkəzində Quba-Xaçmaz Regional İnkişaf Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bu Regional Mərkəzdə müvafiq avadanlıqlarla təchiz olunmuş ofis və binalar mövcuddur. sahibkarlıq subyektləri üçün sərgi və işgüzar görüşlər keçirmək üçün.

Bundan əlavə, gənc sahibkarların fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün burada biznes inkubator fəaliyyətə başlamışdır və cavan sahibkarların biliklərini, bacarıqlarını artırmaq üçün dövlət dəstəyi proqramı həyata keçirilir. Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafında kənd təsərrüfatı sektoru və onun nailiyyətləri xüsusi maraq və əhəmiyyət daşıyır.

Beləliklə, Azərbaycanda ekoloji cəhətdən təmiz məhsul istehsal edilir. Bu vəziyyətdə ölkənin bölgələrində kənd təsərrüfatının inkişafı üçün təzə dövlət siyasətinə və qaydalarına ehtiyac vardır.

Bölgələrdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını və emalını AR-da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsinin qəbul edilməsi sürətləndirəcək, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yaradılması üçün əlverişli şərait yaradacaq və bununla da sosialiqtisadi canlanacaq bölgələrin həyatı sürətlənəcəkdir.

2.2. Zəfər günü ölkənin regional inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı kimi

Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan torpaqlarının düşməndən azad edilməsi, ölkəmizin ərazi bütövlüyü üçün, Qarabağımızın azadlığı naminə gedən 44 günlük II Qarabağ Müharibəsi ordumuzun böyük qələbəsi ilə başa çatıb. İnanırıq ki, Qarabağın bərpası, onun hərtərəfli inkişafı, regionda infrastrukturun müasirləşdirilməsi layihələri də uğurla həyata keçiriləcək.

Biz vətənimizə sonsuz məhəbbətlə Qarabağı, dövlətin iqtisadi qüdrəti, xalqın əzmi ilə dirçəldəcəyik.

Azərbaycanın yaxın gələcəkdə cənnət parçası kimi inkişafı, işğalçıların heç bir daş qoymadığı böyük bir bölgə kimi inkişafı təkcə bir iqtisadçının istəyi yox bütün xalqın istəyidir. Prezident İlham Əliyevin başçılığı ilə dövlətin həyata keçirdiyi genişmiqyaslı tarixi proses bütün xalqı maraqlandıran milli məqsəddir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması, inkişaf etməsi ölkənin güclü potensialına, yerli iqtisadiyyatın tarixinə arxalanan əsl məqsəddir.

Belə böyük ərazi, yüksək potensiala malik ərazidə genişmiqyaslı, uzun vaxt tələb edən yenidən qurma prosesinin başladığı bir vaxtda qeyd etmək lazımdır ki, azad edilmiş rayon və şəhərlərin keçmiş həyatının bərpası , yeni keyfiyyətdə inkişafı unikaldır.

Qarabağın işğaldan azad edilməsi xalqımız və dövlətimiz üçün çox mühüm, birgə səylər tələb edən vəzifədir.

Cədvəl 1: Qarabağın iqtisadi inkişafı üçün görülməli işlərin siyahsı

№	İşlərin siyahsı
1.	Torpaq islahatı yolu ilə minalardan təmizlənmiş kənd təsərrüfatı torpaqlarının bu ərazilərə köçürüləcək ailə təsərrüfatlarına paylanması
2.	Yeni aqroparkların və eyni zamanda soyuducu anbarların tikintisi
3.	Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan ailə təsərrüfatlarına dövlət tərəfindən güzəştli kreditlərin verilməsi
4.	Yeni sənaye qovşaqlarının tikintisi
5.	Təbii bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə obyektlərinin tikintisi
6.	Sənaye parklarının yaradılması
7.	Yerli bələdiyyələrin formalaşdırılması üçün dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə maliyyə vəsaitinin ayrılması
8.	İşğaldan azad olunmuş rayonarda fəaliyyət göstərən müəssisələrə vergi güzəştlərinin tətbiqi

Mənbə: https://president.az/az/articles/view/50474, 01.01.2022

Qarabağın işğaldan azad edilmiş ərazilərində xalqımızın bu illər ərzində yaratdığı maddi və mənəvi sərvətlər dağıdılıb, saxtalaşdırılıb. Evlər, məktəblər, yollar, elektrik təchizatı sistemləri, su təchizatı sistemləri, tibb müəssisələri talan edilərək dağıdılıb. Bizə çatlamış torpaqlar, kollu yamaclar, bir vaxtlar burada insanların yaşadığını göstərən xarabalıqlar qalıb. Hazırda torpaqların böyük hissəsi kənd təsərrüfatı üçün yararsızdır.

Azad edilmiş ərazilərin iqtisadiyyatı tarixən şaxələndirilib. Çünki bu rayonlar təbii sərvətlərə görə Azərbaycanın ən zəngin rayonlarından biridir. Neft və qaz ehtiyatlarını nəzərə almasaq, işğaldan azad edilmiş ərazilər Azərbaycanın faydalı qazıntılarının üçdə birindən çoxunu təşkil edir.

Təbii sərvətlərin kəmiyyət və kəmiyyət baxımından əksəriyyəti Ermənistanla həmsərhəd olan Zəngilan, Kəlbəcər və Laçın rayonlarındadır.

Ərazi **qızıl, kvars-qızıl, mis-qızıl** kollegiyası, **qurğuşun-sink, mineral və termal sular**, fərqli **tikinti materialları** ilə zəngindir.

Azad edilmiş ərazilər quru təmiz iqlim və münbit qara torpağı ilə səciyyələnir. Əlverişli coğrafi mövqeyi ilə bölgənin yalnız Azərbaycan ərazilərinə yox, İran, Türkiyə, Ermənistanada birbaşa çıxışı var. Bütün bunlar işğaldan azad edilmiş Qarabağda demək olar ki, iqtisadiyyatın bütün istiqamətlərinin bərpa edilməsi, inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.

Prezidentin rəhbərliyi ilə həyatın bütün sahələrinin, iqtisadiyyatın və xidmətlərin dövlət səviyyəsində bərpasını və inkişafını əhatə edən bir neçə variantda uzunmüddətli strateji xətt və plan hazırlanır (Bağırzadə E.R., 2016).

Fikrimizcə, bu problemin həlli zamanı iki mühüm cəhət nəzərə alınmalıdır. Əvvəla, reabilitasiya və inkişaf layihələrinin icrası mürəkkəb proses olduğundan, onun həlli ilə bağlı müxtəlif mövqelər, variantlar və yanaşmalar ola bilər.İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialı çox böyükdür. Onların Ermənistan iqtisadiyyatı üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu nəzərə alsaq, görünən odur ki, Azərbaycan bərpa olunan imkanlardan maksimum istifadə edəcək.

Bəzi hesablamalara görə, əvvəllər Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarda təbii sərvətlərin istismarı Azərbaycana ÜDM-in 30%-dən çoxunu çıxarmağa imkan verəcək. İndi bu ehtiyatlar Azərbaycan iqtisadiyyatına böyük təkan verəcək, həm də yerli sakinlərin (keçmiş məcburi köçkünlərin) vətənlərinə tez qayıtmasına töhfə verəcək.

Cədvəl 2: Qarabağ iqtisadi rayonunda nəqliyyat və rabitə sahələrinin sosial-iqtidadi göstəriciləri

	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
Avtomobil nəqliyyatı ilə						
yük daşınması, min ton	5465	5649	5771	5897	5988	3539
Yük dövriyyəsi, mlyn. ton-km	1267.0	1314.4	1344.8	1374.0	1392.8	618.1
Avtomobil nəqliyyatı ilə						
sərnişin daşınması, min nəfər	34854	36123	36902	37637	38307	20397
Sərnişin dövriyyəsi, mlyn. sərnişin-km	216.8	224.7	229.2	233.0	236.1	149.7
Avtomobillərin sayı, ədəd	61917	67928	74566	81101	86841	92125
o cümlədən:						
yük avtomobilləri	7651	8086	8530	9124	9574	9888
avtobuslar	815	925	1006	1125	1167	1214
sərnişin minik avtomobilləri	52802	58225	64275	70014	75227	80088
ondan şəxsi minik avtomobilləri	52385	57828	63879	69720	74803	79655
xüsusi təyinatlı avtomobillər	405	406	425	453	434	441
digər avtomobillər	244	286	330	385	439	494
Poçt şöbələrinin sayı, vahid	127	127	128	128	128	129
Poçt göndərişlərinin sayı, min göndəriş	239.3	353.0	460.9	599.2	429.2	409.9
Poçt xidmətlərinin həcmi (faktiki qiymətlərlə), min manat	961.3	1082.1	1795.1	1758.2	2039.2	1991.9
Sabit şəbəkə telefonlarının sayı, nömrə	35474	34757	35146	35557	36302	36860
Mənzillərdə olan sabit şəbəkə telefonlarının sayı, nömrə	33077	32360	32788	33194	34523	34965
ATS-lərin sayı, vahid	129	128	129	132	133	134
ATS-lərin ümumi tutumu, nömrə	48693	47897	49036	50725	50760	49627
Şəhərlərarası və beynəlxalq telefon danışıqlarının sayı, min danışıq	2792	1780	1296	1142	1030	818
İnformasiya və rabitə xidmətlərindən əldə olunan gəlir (faktiki qiymətlərlə), min manat	2980.2	3038.5	3158.1	3508.2	3926.7	4252.8
Telekommunikasiya xidmətlərinin həcmi (faktiki qiymətlərlə), min manat	2851.9	2655.5	3078.4	3361.2	3716.7	4137.6
Mobil telefon abunəçilərinin sayı, min abunəçi	520.8	432.2	429.6	438.0	446.9	434.8

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/regions/#, 01.01.2022

Əslində bu regionların inkişafı Ermənistan üçün müsbət imkanlar yaradacaq. 10 noyabr tarixli Bəyanatda qeyd olunur ki, regional əməkdaşlığın inkişafına müsbət təsir edəcək, ölkələr arasında qarşılıqlı asılılıq yaradacaq və buna görə də gələcəkdə mümkün münaqişə ehtimalını azaldacaq layihələr var. Bəyanatın doqquzuncu bəndinə əsasən, regionda bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa olunacaqdır. Müstəqillik əldə etdikdən sonra ilk dəfə olaraq Ermənistan köklü regional iqtisadi sistemin bir hissəsi olmaq imkanı əldə etdi. Konstruktiv yanaşma və intiqamçı ideyalar rədd edilərsə, Ermənistan yeni tənzimləmələrdən öz iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli faydalar əldə edəcək.

Bundan əlavə, bəyanata görə bu regionların inkişafı Naxçıvan Muxtar Respublikası üçün müsbət imkanlar yaradacaq. Belə ki, Ermənistan Respublikasının ərazilərindən keçən nəqliyyat yollarının bərpası üçün işlər görüləcəkdir. Əslində, 10 noyabr tarixli Bəyanatda qeyd olunur ki, Dağlıq Qarabağ (DQ) regionunun geri qaytarılması regional əməkdaşlığın inkişafına müsbət təsir edəcək, ölkələr arasında qarşılıqlı asılılıq yaradacaq və buna görə də gələcəkdə mümkün münaqişə ehtimalını azaldacaq.

Ərazi bütövlüyünün bərpası Azərbaycana bu regionun iqtisadi potensialından tam istifadə etməyə imkan verəcək ki, bu da onun vətəndaşlarının rifahına müsbət təsir göstərəcək, həmçinin Ermənistanın davam edən münaqişə illərində məqsədli şəkildə təcrid olunduğu Cənubi Qafqazda regional əməkdaşlıq üçün əlavə stimul olacaqdır.

Bu baxımdan Qarabağda yeni həyat keyfiyyətinin bərpası və inkişafı üçün hazırlanmış planda aşağıdakı 9 ümumi fəaliyyət istiqamətinin müəyyən edilməsini, bu istiqamətlərdə bütün tədbirlərin, elmi tədqiqatların birləşdirilərək həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- əhalinin həyatı və fəaliyyəti üçün lazımi şəraitin yaradılması, o cümlədən ərazilərin minalardan təmizlənməsi;
- sakinlərin köçürülməsinin faydalı təşkil edilməsi, şəhərlərin, kəndlərin yenidən qurulmasına sistemli yanaşma;

➢ iqtisadi inkişaf üçün potensialın müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi;

➢ regional potensialın faydalı istifadəsi

➢ tarixən toplanmış istehsal təcrübəsinin qorunub saxlanılması və məhsulların xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi prinsiplərini rəhbər tutaraq iqtisadiyyatın bərpası və inkişafı istiqamətlərini müəyyən etmək;

➢ regionda yeni həyat keyfiyyətinin bərpası və inkişafının maliyyələşdirilməsi mənbələrini və imkanlarını müəyyən etmək;

➢ rayonun mövcud təbii sərvətlərindən və ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, məhsulların xarici bazarlara çıxarılması, əsasən Azərbaycan vətəndaşlarının cəlb edilməsi ilə sənaye sahibkarlığının formalaşdırılması;

➢ torpaq istifadəçiləri (sahibkarlar, təsərrüfatlar) arasında torpaq sahələrinin məqsədyönlü bölgüsü, ehtiyat torpaq fondunun saxlanılması və bütövlükdə torpaqdan səmərəli istifadə etməklə kənd təsərrüfatında sahibkarlığın formalaşdırılması;

➢ bu sahədə rayonun bütün imkanlarından sərfəli şəkildə istifadə edilməklə turizmin rotasiya və sonradan təşkili;

➢ orta, ibtidai təhsil və peşə məktəblərinin, pilləli ali təhsil və elmi-tədqiqat mərkəzlərinin təşkili.

Əhalinin gündəlik funksional təmasda olduğu ərazilər üçün təşkilati və inzibati mərkəz rolunu oynayan şəhərlər olur. Ancaq bu rolun yönü və dərəcəsi şəhərin bölgədəki coğrafi mövqeyindən, inkişaf səviyyəsindən, ölçüsündən və s. asılıdır. Belə cəhətdən Şuşa şəhəri tamam başqa xüsusiyyətlərə malikdir.

Şuşa coğrafi yerləşməsinə, təbii və tarixi zənginliyinə görə təkcə Azərbaycanda deyil, dünyada nadir şəhərdir. Təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyev bu şəhəri Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı elan edib. Biz Şuşanı təkcə Azərbaycanın tarixən formalaşmış mədəniyyətinin paytaxtı deyil, həm də müasir mədəniyyətin paytaxtı, daşıyıcısı və təbliği mərkəzinə çevirməliyik.

Prezident İlham Əliyevin tapşırıqları ilə sərəncamlarına uyğun düşməndən xilas edilmiş ərazilərdə ilkin bərpa işlərinə başlanılıb. Bu günün arzuları sabahın reallığa çevriləcək.

Şuşada turizmin inkişafı imkanları nəzərə alınmalı , binalar yeni memarlıq üslubunda tikilməli, şəhərin təmiz hava, tibb məntəqəsi funksiyası qorunmalıdır. Şəhərdə bütün növ kommunal xidmətlərin yüksək səviyyədə nümunəvi təşkili təmin edilməlidir.

Çox güman ki, Şuşa şəhərinin dövlət səviyyəsində bərpası və inkişafı planı hazırlanarkən bu və ya digər xarakterli digər tələblər də nəzərə alınacaq.

Düşünürük ki, düşmən təcavüzündən xilas edilmiş bölgədə başqa 2 şəhərində regional mədəniyyət və iqtisadi mərkəz kimi inkişaf etməsinə üstünlük verilə bilər. Ümumiyyətlə, onları Qarabağın məhsuldar qüvvələrinin səmərəli ərazi təşkili, eləcə də respublikamızda mədəniyyət və iqtisadi mərkəz rolunu oynamağa qadir olan şəhərlərin düzgün yerləşdirilməsi maraqları nəzərə alınmaqla müəyyən etmək olar.

Cədvəl 3: Qarabağın iqtisadi rayonu tikinti sektoru (2015-2020)

	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
İstifadəyə verilmiş əsas fondlar, min manat	183111.3	126507.0	182235.1	183164.9	181829.6	174387.0
İstifadəyə verilmiş yaşayış evlərinin ümumi sahəsi, min kv.m	140.5	71.3	135.7	196.5	43.7	68.1
Əsas kapitala investisiyalar, min manat	123499.1	229952.1	467070.0	378044.4	278150.1	259565.6
o cümlədən:						
tikinti - quraşdırma işlərinə	116120.7	213474.9	423871.1	363301.9	242494.4	237268.2
Tikinti təşkilatlarının sayı, vahid	35	28	26	29	46	43
Öz gücləri ilə yerinə yetirilmiş						
tikinti işlərinin dəyəri, min manat	51386.5	35975.8	56866.3	76454.8	95009.2	73208.7

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006.xls, 01.01.2022

Qarabağın mərkəzi kimi inkişaf edəcək şəhərlərdən biri də yəqin ki, Füzulidir. Burada beynəlxalq hava limanının tikintisi buna münbit şərait yaradır. Üçüncü şəhərin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, respublikamızın ərazisində və Qarabağda mədəniyyət və iqtisadi mərkəz rolunu oynamağa qadir olan şəhərlərin nisbətən bərabər paylanmasıdır.

Təbii ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin və xidmətlərin dövlət səviyyəsində bərpasını, inkişaf etməsini əhatələyən uzun vaxt tələb edən (təxminən on illik bir dövr) stratejik yol, planlar və proqramlar hazırlanıb reallaşdırılacaq.

Prezidentin başçılığı ilə bu sahələrdə təşkilati - praktik fəaliyyətə artıq başlanıb.

Düşünürük ki, keyfiyyətin bərpası, iqtisadiyyat və xidmət sektorlarının inkişaf prosesləri problemlərinin həll edilməsində ardıcıllıq müəyyən edilməlidir.

Sxem 5: Azad olunmuş ərazilərdə sənaye potensialı üzrə 4 istiqamət

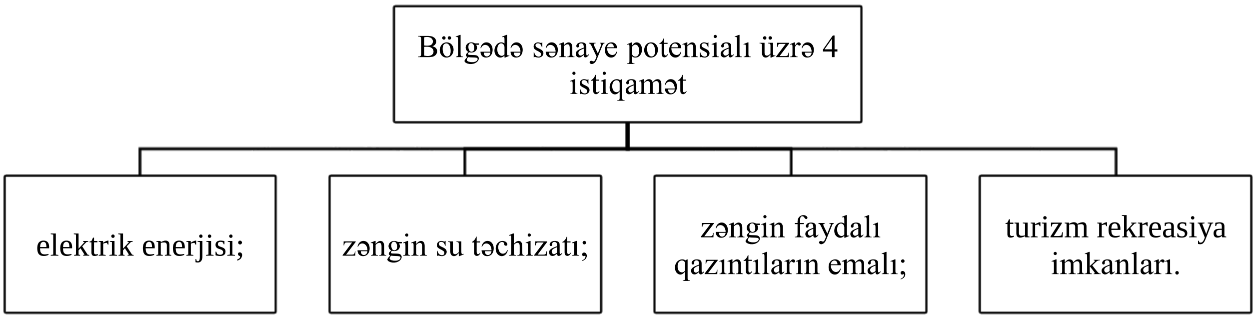

Mənbə: https://agroeconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/, 01.01.2022

Genişmiqyaslı, uzun zaman tələb edən sağalma – inkişafetmə şəraitində yenidən dədə baba ocaqlarıan dönəcək əhalinin yaşayışı ilə fəaliyyətlərinə görə mühim zərurət təşkil edən mühitin yaradılması önə çıxmalıdır. Prezidentimiz əbəs yerə deyil ki, torpaqlarımız azad olunan bir gündən insanın həyatı, yaşayışı, fəaliyyətləri üçün vacib sayılan su, enerji, yol, səhiyyə sahələrinin bərpası ilə bağlı sərəncam verib. Su həyatın özüdür, yollar müasir həyatın həyat qüvvəsidir, enerji fəaliyyətin və inkişafın hərəkətverici qüvvəsidir, sağlamlıq Qarabağa qayıdan insanların sağlamlığının və işgüzarlığının qorunmasında mühüm şərtdir.

Bu ərazilərdə sənaye və sosial infrastrukturun inkişafı bütövlükdə işğaldan azad edilmiş rayonların, Qarabağ bölgəsinin iqtisadiyyatının ayrılmaz regional sistem kimi inkişafına yaratmalıdır.

İstehsal sahələri bərpa edilərkən ilk növbədə insanların tarixən zəngin təcrübəyə malik olduğu ərazilərin təzə mühitin ehtiyaclarına cavab verəcək şəkildə bərpa edilməsinə xüsusi fikir verilməlidir.

Düşməndən təmizlənmiş Qarabağın, tarix boyu iqtisadiyyatı çoxşaxəli olub. Bu bölgənin çox varlı təbiəti, mənfəətli coğrafi yerləşməsi həmin ərazidə istehsalın, xidmətlərin hərtərəfli inkişaf etməsinə imkan yaradır.

Azərbaycanda xalçaçılığın inkişaf etdiyi əsas bölgələrindən biri Qarabağ olub. Əvvəllər bu bölgələrdə alət istehsalı, tikinti materiallarının istehsalı, mineral sular, yüngül sənaye, xüsusilə xalçaçılıq, ipəkçilik və yeyinti sənayesi inkişaf etmişdir.

İndi, düşmən tapdağından qurtarılmış bölgələrdə, həmin bölgələrin inkişaf etdirilməsi imkanlarının araşdırılması, təyin edilməsi, potensialından faydalı şəkildə yararlanmaq daha məqsəd yönlü olardı.

Kəndlər arasında mərkəzlərin yaradılması, inkişafı yerli əmək ehtiyatlarından istifadənin stimullaşdırılmasına, sakinlərin şəhərlərə axın etməsinin azalmasına, şəhər həyatının nisbətən bərabər paylanmasına əlverişli şərait yaradacaqdır.

Azad olunmuş digər ərazilərdə kəndlər arası mərkəzlərdən başqa, digər ərazilərdə yenidən qurma - abadlaşdırma işlərinin bir qismi xalqın öz vəsaiti və təşəbbüsü ilə reallaşdırıla bilər. Sonradan yaşayış normallaşanda həmin yaşayış bölgələrinin inkişafının perspektivliyi daha yaxşı nəzərə çarpan olacaq. (https://agroeconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/).

Hazırda məqsədimiz Qarabağın böyük potensialına uyğun şəkildə, hər tərəfli inkişafını təmin etmək, onu müasirləşdirmək, Azərbaycanın ən zəngin və iqtisadi cəhətdən güclü rayonlarından birinə çevirməkdir.

III FƏSİL. İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ REGİONAL SİYASƏTİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. İşgaldan azad olunmuş ərazilərin regional inkişaf potensialının qiymətləndirilməsi

Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dördüncü Dövlət Proqramı bir il əvvəl qəbul edilib. İndi biz, proqram icrasının I ilinin yekunlarını müzakirə edəcək, bu il görüləcək işlərdən bəhs edəcəyik.

Bundan öncə üç proqram çərçivəsində xeyli iş görülüb və u proqram əvvəllər qəbul edilmiş proqramların məntiqi davamıdır. Lakin, qarşıda bizi gözləyən hələ çox iş var. Ümidvaram ki, IV proqram çərçivəsində ölkəmiz önündə dayanan əsas struktur öhdəlikləri yerinə yetiriləcək. Bununlada, ölkəmizin gələcək dövr inkişafına daha stimul verici şərait yaranacaqdır.

Ötən il proqram həyata keçirilsin deyə lazım olan zəruri tədbirlər həyata keçirilib. Proqramın artıqlaması ilə yerinə yetirildiyini deyə bilərəm. Ona daxil olan hər bir məsələ öz həllini tapıb. Lakin müəyyən məsələlərdə bəzi boşluqlar var. Elə bu səbəbdəndə, belə problemlərin həllinə diqqət yetirilməlidir. İnanıram ki, proqramda nəzərdə tutulan bu il həyata keçiriləcək bütün tədbirlər həyata keçiriləcək.

I etapda ərazilər minalardan təmizlənəcək, sonra isə reabilitasiya işləri aparılacaq. Növbəti etapda bu sahələrin iqtisadi töhfəsi özünü göstərəcək. Qarabağın və ətraf rayonların təbii ehtiyatları kifayət qədər zəngindir.

Qızıl anbarlarına görə, hər halda Kəlbəcər, ondan sonrakı yerdə isə Zəngilandır. Bir neçə göstəriciyə görə, erməni işğalçıları təkcə Kəlbəcərdə 300 milyon dollar dəyərində qızıl aparıblar. Bundan əlavə, hər iki rayonda mis və dəmir anbarları var. Demək olar ki, azad edilmiş domenlərimizin hər biri inkişaf materiallarının yaradılması üçün təmizlənməmiş komponentlərə malikdir. Bu, bu müntəzəm aktivlərdən, xüsusən də müasir müəssisələrin inkişafında istifadə etməyə imkan verəcəkdir. Bu, Azərbaycanda həm yeni mövqelərə, həm də ÜDM-in inkişafına səbəb olacaq. 5 qızıl, 6 civə, 2 mis, bir qurğuşun və sink, 19 üzlük daş, 10 mişar daşı,

4 beton təmizlənməmiş maddələr, 13 unikal növ tikinti daşları, sərinləşdirici içki daxil olmaqla, cəlb olunmuş sahələrdə 155 müxtəlif növ mineral anbarların yaradılması üçün 21 pemza və vulkan qalıqları, 10 torpaq, 9 qum-daş, 5 işlənmə qumu, 9 gips, anhidrid və gips, bir perlit, bir obsidian, 3 vermikulit, 14 kölgəli və dekorativ daşlar (əqiq, yəşəm, oniks, lowlife, pefritoid və s) yataqlara rast gəlinir.

Bu ərazilər tikinti materialları, o cümlədən dəmir filizi ilə zəngindir. Təbii ki, bu rayonların iqtisadi vacibliyini sübuta yetirən amillərdən biridir. Xüsusilə də işğaldan azad olunacaq torpaqların turizm potensialı var. Bu bölgələrdə daxili turizm imkanları bir o qədər genişdir. Bu gün Azərbaycanda iqtisadi inkişaf, ciddi islahatlar yolu ilə gedir ki, bu da cəmiyyətdə özünü tam şəkildə büruzə verir. Çünki bu islahatlar vətəndaşların yaşayış səviyyəsini yüksəldir, iqtisadiyyatı gücləndirir və mövcud problemlərin həllində mühüm rol oynayır (Bağırzadə E.R., 2016).

Bu gün Azərbaycanda daha çox dəyişikliklər gedir. Bu idrak strategiyasıdır. İndi biz daha bir dəyişiklik dövrünə qədəm qoyduq. Deməli, həm maliyyə, həm də siyasi potensial pul dəyişiklikləri qohumlarımızın və dövlətimizin maraqlarına xidmət edir. Eyni zamanda, intensiv əsas və kadr dəyişiklikləri tamamlandı. Bu, həqiqətən də onu göstərir ki, iqtisadiyyatımızın mərkəzi idarəetməsini gücləndirmək fərdlər üçün daha yaxşı gündəlik mühiti və təhlükəsizliyi təmin etməkdir.

Biz bütün bu məqsədlərə nail oluruq.

Bunu ötən ilin iqtisadi və sosial nailiyyətləri bir daha təsdiq edir. İqtisadiyyatımız 2.2 % artıb. Qeyri-neft sektorunda artım 3.5 % təşkil edir. Sənaye istehsalı 1.5 % artıb. Bunun səbəbi neft hasilatının aşağı düşməsi ilə əlaqəlidir. Buna baxmayaraq, əsas ehtiyacımız olan qeyri-neft sahəsi 14 faizdən çox artıb. Bu tsikldə, təbii ki, ötən il yola salınmış nəhəng müasir cəhdlərin yola salınması, eləcə də kiçik və orta müəssisələrin inkişafı, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması fövqəladə rol oynamışdır. Dünya Bankı əlavə olaraq biznes mühitinin dəyişdiyini qeyd edir.

Ötən il "Doing Business" hesabatında Azərbaycan ən islahatçı iyirmi əsas ölkə ilə yadda qalıb. Açığı, bütün biznes strukturları bunu görür və hiss edir. Qeyri-neft sənayesində rüsum və gömrük təşkili, sahibkarlığa dövlət dəstəyi açıq şəkildə hiss olunur (Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., 2015).

Beləliklə, 14 faizdən çox inkişaf edən qeyri-neft sənayemiz yeni vəzifələrin formalaşmasını nəzərdə tutur və ötən il 98 min yeni vəzifə yaradılıb.

Ölkədə əhalinin sayı sürətlə inkişaf edir və iqtisadiyyat, hadisələrin maliyyə dönüşü, o cümlədən mövqelərin yaradılması daim seqment irəliləyişindən əvvəl getməlidir. Buna görə də biz bu məsələyə daim diqqət yetirməliyik. Bununla belə, bu da bir həqiqətdir ki, hər hansı bir məşğuliyyətin istehsalı həm dövlətdən, həm də məxfi sahədən böyük aktivlər tələb edir.

Cədvəl 4: Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə yeni iş yerləri

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Yeni açılmış iş yerlərinin sayı	9603	20718	35796	35135	12029	4536

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006.xls, 01.01.02022

Aydındır ki, məxfi sahə əsas iş yeri kimi öz fikrini bildirməlidir və bildirməlidir. Bunlar indi bizim super pul göstəricilərimizdir. Ölkəmizdə edilən müəssisələri də əlavə etsək, görüntü xeyli dərəcədə gözəl olacaq. Ötən il ölkəmizə 13,5 milyard dollar vəsait qoyulub. Azərbaycan həm tanımadığı, həm də yaxınlıqdakı maliyyə dəstəkçiləri üçün olduqca cəlbedici yerdir. Bu fərziyyələrin bir hissəsi dövlət müəssisələridir. Aydındır ki, möhkəm fərziyyələr əslində maliyyə inkişafında mühüm rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, təməl layihələrində hələ çox iş görülməlidir. Bu sayədə milləti məhəllə və tanımadığı təşkilatlara 13,5 milyard dollar qoydu (Məmmədov M., 2015).

İşğaldan azad edilmiş rayonlarda iqtisadiyyata yönləndirilən investisiyaların həcmi burada inkişaf üçün tələb olunan əsas maliyyə mənbələrindən biridir. Xarici investisiyanın həcmi isə 2014-cü ilə qədər daxili investisiyaya nisbətdə az olmuşdur. Lakin 2015-2018-ci illərdə xarici investisiya daha çox yer tutmuşdur. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda xarici investisiyanın cəlb edilməsini təşfiq etmək üçün müəyyən tədbirlər planı hazırlanmalıdır. Bu təşfiq mexanizmi ilə xarici investisiyanın daha da artılması lazımdır. Daxili investisiya 2020-ci ildə 12070,8 milyon manat olmuşdur ki, bu da ümumi iqtisadiyyata yönəldilən investisiyanın 53,7 faizini təşkil edir. Xarici investisiyaların artırılması ilə paralel olaraq ölkədaxilində də insanların və

qurumların azad edilmiş rayonlara investisiya qoyuluşlarını artırmaq üçün müəyyən təşfiqedici layihələr hazırlanmasını zəruri edir (Tağıyev T., 2020: s.201).

Diaqram 1: İqtisadiyyata yönəldilən xarici və daxili investisiyaların həcmi (mln manatla)

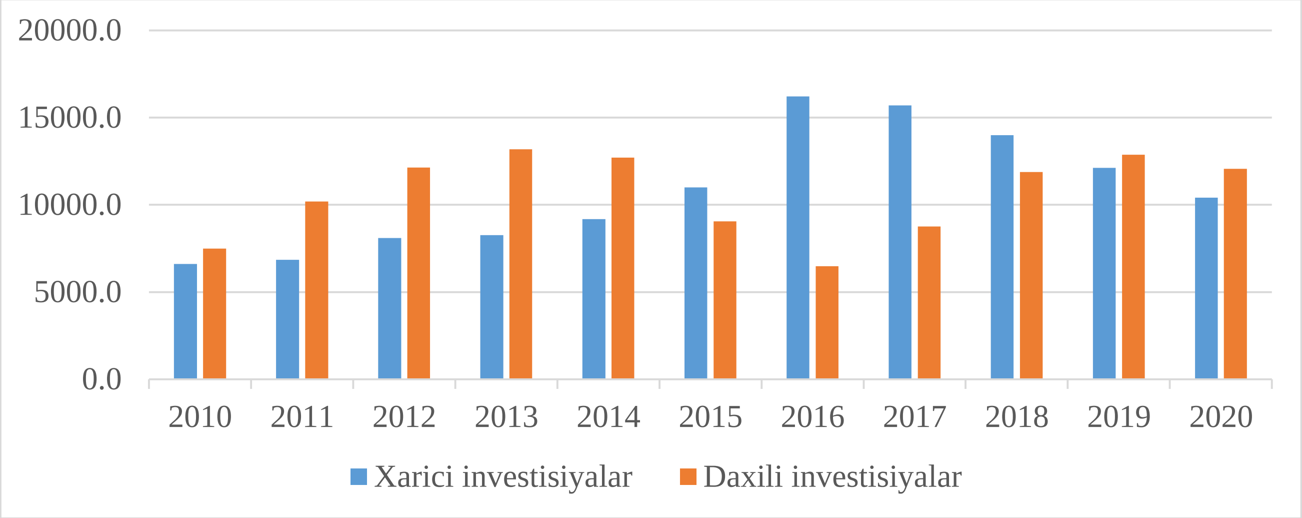

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006.xls, 01.01.02022

Makroiqtisadi vəziyyət sabitdir. Həmişə olduğu kimi, əhalinin maaşı genişlənmə tempini üstələyib. Genişlənmə cəmi 2,5 faiz, ailənin gəlirləri isə 7,4 faiz artıb. Tanış olmayan ticarətimiz 6,4 milyard dollar genişləndi. Keçən il 6,4 milyard dollarlıq artım, şübhəsiz ki, düzgün strategiyadır.

Biz ictimai fərziyyələri yalnız əsas əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyətlərə qoyuruq.

Müxtəlif xalqların təcrübəsi göstərir ki, belə hallarda qlobal birliklər əlavə olaraq müharibədən sonrakı bərpa prosesində iştirak etməkdə maraqlıdırlar. Yenidənqurma müddətində qanunvericiliyə uyğun olaraq tenderlər keçiriləcək və təşkilatlar cəlb olunacaq.

Biz həm xarici, həm də yaxınlıqdakı maliyyə dəstəkçilərini cəlb etmək üçün xüsusi xərc infrastrukturu təklif edirik. Müəyyən bir müddət üçün ödəniş dərəcələrinin azaldılması və orada çalışan biznes vizyonerləri üçün pulsuz mükafatlı kreditlərə icazə verilməsi bu dövrədə cəlbedici addımlar ola bilər. Hesab edirəm ki, burada vençur mühitinin daha da inkişaf etdirilməsi Azərbaycan üçün əsas məsələdir və bu, əlavə yaxşı şərtlər əsasında tanımadığı maliyyə dəstəkçiləri cəlb etməyə imkan verəcək.Bu əməkdaşlıq artıq dost ölkələrlə müzakirə olunur. Bura hələ də Türkiyə və İtaliya daxildir.

Cədvəl 5: Qarabağ iqtisadi rayonunda tikinti sektorunun əsas göstəriciləri

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, mln. manat təşkil edib	681.2	788.8	911.9	957.3	1007.8	960.4
əvvəlki illə müqayisədə						
fiziki həcm indeksi, faizlə	105.6	100.1	101.4	102.8	102.7	92.2
adambaşına düşən əmtəə						
dövriyyə, manat	1153.12	1322.19	1514.70	1594.31	1675.45	1589.14
Ölkənin pərakəndə ticarət dövriyyəsi	2.64	2.61	2.59	2.59	2.55	2.39
ümumi pərakəndə ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkisi, faizlə	476104.6	566397.7	703915.8	692569.9	724043.0	754490.1
Yerli məhsulların pərakəndə ticarət dövriyyəsi, min manat	69.9	71.8	77.2	72.3	71.8	78.6
Pərakəndə ticarət dövriyyəsində yerli məhsulların payı, faizlə	205053.0	222412.0	207969.5	264790.2	283779.1	205901.3
İdxal olunmuş məhsulların pərakəndə ticarət dövriyyəsi, min manat	30.1	28.2	22.8	27.7	28.2	21.4
Pərakəndə ticarət dövriyyəsində idxal olunan məhsulların xüsusi çəkisi, faizlə	643867.6	735409.8	817233.7	908678.9	860770.6	748275.8
Qeyri-neft və qaz məhsullarının pərakəndə ticarət dövriyyəsi, min manat	94.5	93.2	89.6	94.9	85.4	77.9
Pərakəndə ticarətdə qeyri-neft və qaz məhsullarının xüsusi çəkisi, faizlə						
Pərakəndə satış şəbəkəsi	2394	2401	2667	2700	3433	3443
mağazaların sayı, vahid	79.0	84.5	100.0	116.2	161.2	167.5
ticarət sahəsi, min kv.m. m.	21	20	13	20	35	34

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006.xls, 01.01.2022

Yəni, böyük investisiyaların qoyulması, valyuta ehtiyatlarımızın artması bir daha onu göstərir ki, biz düzgün yoldayıq və bundan sonra da bu yolla gedəcəyik. Yanvar ayı nəzərə alınmaqla artıq valyuta ehtiyatlarımız 52 milyard dollara çatıb, təkcə son bir ayda 1 milyard dollar artıb. Bu, bizim iqtisadi və böyük ölçüdə siyasi müstəqilliyimizi təmin edən strateji ehtiyatımızdır. Bu gün Azərbaycan dünyada tamamilə müstəqil siyasət aparan nadir ölkələrdən biridir.

İxracımız da, xüsusən də qeyri-neft sektorunda artıb, xarici ticarət dövriyyəmiz artıb. Bir sözlə, iqtisadi sahə ilə bağlı bütün məsələlər öz həllini tapıb.

Həmin layihələr 2018-ci ilin son hissəsində yaradılıb və 2019-cu ilin əvvəlindən həyata keçirilib. Müqəddəslər qruplarına çoxlu pul ayrılıb. Ümumilikdə 4,2 milyon insanın sosial və pul vəziyyəti növbəti səviyyəyə yüksəlib. Nəhəng sosial paket 4,2 milyon insanı əhatə etdiyi vaxtdan bəri. Qanunla icazə verilən ən aşağı ödəniş praktiki olaraq çoxaldı və əsas annuitet 70%-dən çox genişləndi. Azərbaycan hal-hazırda baza üstünlüklərinin satınalma gücünə görə uzun müddətdir birinci yerdədir (Bağırzadə E.R, 2016).

Hər şeydən əvvəl, Azərbaycan sakininin bizim yanaşmamızın mərkəzində dayanması ilə. Bundan əlavə, bizim belə etmək şansımız var. Azərbaycan fərdləri daha yaxşı ardıcıl yaşamalıdırlar. İnkişaf etməkdə olan maliyyə gücümüz əsasən insanların rifahının daha da inkişaf etdirilməsi ətrafında cəmlənməlidir. Sonradan sosial dairədə görülən işlər bizim yanaşma tərzimizə, həmrəyliyimizi nümayiş etdirir və bu bölgə bundan sonra da diqqət mərkəzində olacaqdır.

Eyni zamanda, ötən il sosial təməlin qurulması üçün əhəmiyyətli irəliləyişlər tələb olundu - 84 məktəb və 60 klinika kabineti tikilib təmir edildi. Bu dövrə davam edir. Biz əksər məktəblərin təmirini başa vurmuşuq. Nə olursa olsun, hələ də yararsız vəziyyətdə olan məktəblər var və çox keçmədən onları düzəltmək üçün əsaslı addımlar atılacaq.

Biz, xüsusən də güc sahəsində infrastruktur layihələrinin icrasında həqiqətən iştirak edirik. Biz burada da böyük irəliləyiş əldə etmişik. Ötən il Azərbaycan əlavə olaraq 800 meqavat elektrik enerjisi əldə edib. Bunlardan 400 meqavat - yeni Şimal 2 stansiyası hesabına, 400 meqavat - itirilmiş gücün bərpası hesabına. Əvvəllər stansiyaların sıradan çıxması səbəbindən bu səlahiyyətlər itirilirdi. Nə olsun ki, bu iş gedir və Mingəçevir İES-də təmir işləri nəticəsində 400 meqavat limitinin böyük bir hissəsi əldə edilib. Aydındır ki, müxtəlif stansiyalarda itirilmiş elektrik enerjisi bərpa olundu və bunun hesabına biz 400 meqavat əldə etdik. Bu qarşılıqlı əlaqə davam edir. Bu il yaş həddi təxminən eyni səviyyədə bərpa olunacaq. Bu gün biz güc ixracatçısına çevrilmişik.

Qazlaşdırma dövrü də eyni şəkildə davam etdi. Bu gün respublikanın hər yerində qazlaşdırma kursu tamamlanır. Qazlaşdırma dərəcəsi 96 faizə çatıb. Bu, yəqin ki, planetin ən yüksək göstəricisidir.

Bu gün Azərbaycan küçələrin təbiətinə görə planetdə 27-ci yerdədir. İnanıram ki, görüləcək işlərə görə biz daha da irəli gedəcəyik.

Torpağın bərpası ölçüləri əlavə olaraq təməl layihələrində əhəmiyyətli bir yer tutur. 80 min hektara yaxın ərazi su altında qalıb və 300-dən artıq subartezian quyusu sızıb. Bu qarşılıqlı əlaqə bu il də davam edəcək.

Bu fond layihələri ictimai vençur proqramı vasitəsilə həyata keçirilib. Bu, bir daha onu göstərir ki, ölkəmizin əməli inkişafı üçün güclü zəmin yaradılır. Bu iş, eləcə də tamamlanmış dəyişikliklər, təbii ki, bağçılığın yaxşılaşdırılmasına böyük güclər verdi. Kənd quruculuğu son illərlə müqayisədə rekord səviyyəyə çatmışdır. Günün sonunda inkişaf nisbəti 7%-i keçdi, məhsulun yaradılması üçün inkişafı xatırlamaq üçün 10%-dən çox oldu. Bağçılıq məhsullarımızın əmtəələri inkişaf edir. Məhəllələrin yaradılması ilə yerli maraq qarşılanır, çünki bu çoxlu məsələlər bir-biri ilə sıx bağlıdır.

Keçən il avtomobil sahəsində nəhəng layihələr həyata keçirilmişdir. Onların arasında mən Bakıda kənd dəmir yolu xəttinin inkişafını vurğulamaq istərdim. Biz bir vaxtlar elektrik qatarı adlandırılan dəmir yolu nəqliyyatını ən müasir səviyyəyə çatdıraraq, əsas təşkilatın hazırladığı qatarları gətirdik. Dəmiryol stansiyaları yaşayış məntəqələrinə xas olub və bu qarşılıqlı əlaqə davam edəcək. Bu il kənd dəmir yolunun əsas inkişafı mərhələsi başa çatacaq, yəni halqa bağlanacaq. Bu andan etibarən hələ mövcud olmayan şəhərlərə dəmir yolu çəkmək istəyirlər. Eyni zamanda, sürətləndirmək üçün bizi qonşularımızla birləşdirən dəmir yolu xətləri yenidən qurulur. Biz bunu qərb başlığında bacardıq. Şimal və cənub istiqamətləri üzrə tədbirlər davam etdirilir və bu il dövriyyə sürətləndiriləcək.

Açığı, ötən il əldə olunan nailiyyətləri nəzərə alaraq, demək lazımdır ki, TANAP vəzifəsi Avropa ilə eyni xəttə çatdırılacaq. Bu əlamətdar hadisə, yaddaqalan bir təşəbbüsdür.

Keçən ilin noyabrında Türkiyə-Yunanıstan sərhədində keçirilən tədbirdə biz bu öhdəliyin tam yükləndiyini gördük. O, hadisələrin səmərəli dönüşünü və Cənub Qaz Dəhlizinin IV hissəsinin - TAP layihəsinin başa çatmasını qərara alır. Əminəm ki, bu nəhəng təməl layihəsi, bir neçə ölkəni birləşdirən 3500 kilometrlik Cənub Qaz Dəhlizi bu il tamamilə işlək olacaq. Bu, bizim növbəti qeyri-adi yoxlanıla bilən qələbəmiz olacaq (Demir E.,2016).

Bir il əvvəl bir çox fərqli şeylər baş verdi. Onları burada yerləşdirmək ümumiyyətlə ağlasığmazdır. Hesab edirəm ki, istinad etdiyim sorğular, verdiyim rəqəmlər ölkədə cərəyan edən dövrələr haqqında kifayət qədər məlumat verir və bunlar bizim qələbələrimizdir. Biz bu zəfərləri müzakirə etməli, onları irəli aparmalı və eyni zamanda, onlara sevinməməliyik.

Ölçmələrin hər birini düşünmək olar, belə inkişaf templərinin olmasını qəbul etmirəm. Bu 16 il ərzində müasir quruculuq 2,7 dəfə, bağçılıq 2 dəfə, naməlum valyuta dövriyyəsi 6,4 dəfə, ticarət dövriyyəsi 7,6 dəfə, o cümlədən qeyri-neft ixracı 5,2 dəfə genişlənmişdir. Bizim tanış olmayan ticarət imkanlarımız dəfələrlə genişləndi. 2003-cü ildə tanış olmayan ticarət dövriyyəsi keçən il 51 milyard dollardan, hazırda isə 52 milyard dollardan 1,8 milyard dollar səviyyəsində qalıb. Bu, özlüyündə yüksək rəqəmdir. Yoxsulluq təxminən 50%-dən 4,8%-ə qədər azalıb. Bu onu göstərir ki, neft gəlirləri dərin və əsaslı şəkildə çatdırılır. Bu gəlirlərdən istifadə edərək biz sakinlərin dövlət yardımı üzərində işləmişik, bununla belə, ölkəmizin əsas çərçivə məsələlərinin böyük bir hissəsini əlavə olaraq həll etmişik. Son illər ərzində tipik kompensasiya dəfələrlə, tipik annuitet isə dəfələrlə genişlənmişdir, 300 000-dən çox məcburi köçkün və 6 700 müqəddəslər qrupu ev və çardaq əldə etmişdir. Yəni, bu nəhəng sosial layihələr çox böyük vəsait tələb edir. Nəzərə alın ki, 300.000 ev və loft tikilib. Uzun müddət ərzində biz Sumqayıt və Gəncəyə bərabər şəhər salmışıq.

İnfrastruktur layihələrinə gəlincə, bu illər ərzində generasiya gücü 3000 meqavat olan 33 elektrik stansiyası tikilib. Əgər bu stansiyalar tikilməsəydi, o zaman bu gün ölkəmizin yarısı qaranlığa qərq olardı, biz elektrik enerjisini idxal etməyə davam edərdik, buna külli miqdarda pul xərcləyərdik. Lakin biz bu stansiyaları tikib

3000 meqavatlıq generasiya gücü əldə edərək, indi elektrik enerjisini ixrac edirik. Ötən il ölkəmiz bu ixracdan təxminən 60-65 milyon dollar vəsait əldə edib.

2003-cü ildə Azərbaycanda qazlaşma dərəcəsi 51% təşkil edirdi və heç bir təsəvvürə görə, yerlərdə qaz yox idi. Hazırda bu rəqəm 96%-ə çatıb. Elə bir rayon yoxdur ki, qazsız. Elə rayon yoxdur ki, orada qazlaşdırma 70 faizdən aşağı olsun. Rayonlarda isə 100,95 faiz təşkil edir. 16.700 kilometr küçə tikilib. Bizi hər bir qonşu ölkə ilə mövcud park yolları əlaqələndirir. Yüzlərlə, bəlkə də minlərlə şəhər küçəsi növbəti səviyyəyə yüksəldilib.

Biz bunu insanların daha yaxşı yaşaması üçün edirik. Hər nəhəng təşəbbüsün arxasında hərtərəfli araşdırılmış strategiya var. Uzun müddət ərzində rustik su təchizatını daha da inkişaf etdirmək üçün 1500-dən çox artezian quyusu qazılmışdır və bu dövrə davam edir. Xüsusilə su təmizləyici qurğular bir çox şəhərlərə xas olmuşdur. Bu baxımdan, proqramımızın icrasında çərçivə layihələrinin müstəsna yeri var idi. Bu vəzifələri sosial istiqamətlərə uyğun olaraq həyata keçirməklə biz indiki real faktorlara nail olmuşuq.

Azərbaycanın monetar vəziyyəti bərpaedici qarşılıqlı əlaqəyə imkan verir. Burada yadda saxlamaq üçün bir neçə diqqət yetirilməlidir. Maliyyə planı, ilk növbədə, çərçivə və vençur xərclərini özündə birləşdirir, onların bir hissəsi bərpaya sərf olunacaq. İkincisi, bərpa dövrü mütərəqqi olacaq. Üstəlik, məxfi sahə bu işə resurslar qoyacaq. İstinad etdiyim kimi, dövrə mərhələlərlə tamamlanacaq. Bunun nə qədər vaxt tələb edəcəyini söyləmək çətindir.

Nəzərə alsaq ki, bu rayonlar tamamilə məhv edilib və tədqiq olunur, işlərin nə vaxt başlayacağını söyləmək mümkün olacaq. Azad edilmiş ərazilərimizdə çərçivə, bağçılıq və müasir səylərin inkişafı yeni mövqelər yaradacaqdır. Bu ərazilərdəki əhali çox oxşar bir şey haqqındadır. Məsələn, Füzuli rayonunun 150 min, Ağdamın isə 200 min əhalisi var.

Eyni zamanda, icmallarımıza görə, həmin rayonlardan olan məcburi köçkünlərimizin böyük bir hissəsi meliorasiya işlərindən sonra öz ərazilərinə qayıtmalıdır. Onlar yeni vəzifələr tutmalıdırlar. Nəzərə almaq istərdim ki, kənd yerlərində torpağın yetişməsinin artırılması və əkin sahələrinin salınması üçün

ixtisaslı fermer kadrlarına ehtiyac var. Yenə də əkinçilik və inkişafda düz işləmək üçün çoxlu sayda işçi tələb olunacaq.

Burada dövlət qurumlarının bölmələri açılacaq, özəl sahibkarlıq subyektlərinin iş yerləri açılmalıdır. Beləliklə, işğaldan azad ediləcək domenlərimizin yenidən qurulması adekvat sayda işğala səbəb olacaqdır. Bu, həmin ərazilərdə yaşayan və qayıdan sakinlərimizə mövqe vermək baxımından çox vacibdir. 2016-cı ilin aprelindəki taktiki qələbədən sonra Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı qəsəbəsi Böyük Qayıdışın başlanğıc mərhələsinə çevrildi.

Dövlətin diqqət və qayğısı nəticəsində Cocuq Mərcanlı şəhəri, demək olar ki, heç bir zaman abad və abad qəsəbəyə çevrilməyib. Tərtər rayonunun işğaldan azad edilmiş Suqovuşan və Talış şəhərlərinin 29 kilometrlik küçələrinin abadlaşdırılmasına fəal başlanılıb. Açıqcasına desək, Azərbaycan öz ərazilərinə qayıtdıqca həyat tamamilə oyanır. Bu səbəbdən azad edilən rayonlarda minatəmizləmə və digər minatəmizləmə təlimləri başa çatdırılır, daha sonra həmin nöqtədə yazışmalar tərtib edilir və nəhayət, evə və tikililərə verilir.

3.2. İşgaldan azad olunmuş ərazilərin regional inkişaf siyasəti və onun sosial-iqtisadi nəticələrinun yüksəldilməsi istiqamətləri

Münaqişədən sonrakı zərərin bərpası prosesi bir çox sahələrdə prioritetləşdirməni tələb edir. Münaqişədən sonra bu sahələrin müəyyən edilməsi və reabilitasiyası prosesi mürəkkəb mexanizmlər tələb edir. Beləliklə, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, zərər müəyyən edildikdən sonra minimum həyat səviyyəsinin təmin edilməsi prioritet məsələdir. Aşağıdakılar minimum yaşayış səviyyəsini təmin edən mühüm amillərdir:

- İşğaldan azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi
- Elektrik təchizatı
- Kritik yolların bərpası
- İçməli su, kanalizasiya və suvarma sistemlərinin bərpası
- Mənzilin bərpası və təminatı Aeroportun humanitar yardım üçün bərpası

Regionların daxili problemlərini kəskinləşdirən sistemli böhran regional iqtisadiyyatın innovativ inkişafı üsuluna və müvafiq dövlət idarəçiliyi və tənzimləmə alətləri toplusuna əsaslanan yeni idarəetmə sisteminə keçidi daha da gücləndirdi. Beləliklə, böhran şəraiti nəinki yeni idarəetmə paradiqması üçün ilkin şərtlər yaratdı, həm də regionların inkişafını sürətləndirmək üçün istifadə edilən regional siyasətə yeni yanaşmalar formalaşdırmağa başladı.

Əsasən burada yerləşdirmək gələcək sosial və maliyyə bərpasına kömək edəcəkdir. Minaların təmizlənməsi evakuasiya edilənlərin rifahının əsas komponentidir. Bu qarşılıqlı əlaqədən sonra əsas küçə xətlərinin bərpası yaşayış məntəqələri və digər əhəmiyyətli ofislər arasında çıxışla işləyəcək. İçməli su, kanalizasiya və su sisteminin dəyişdirilməsinin ən geniş yayılmış üsulu insanların gündəlik rahatlıq üçün gözləntiləri üzərində işləməyə, sonrakı mərhələdə isə ailələrin pul vəsaitlərinin bərpasına kömək edəcəkdir. Bütövlükdə, belə güman edilir ki, əsas həyat tərzinin təşkili sonrakı sistemin, yəni hadisələrin əsas maliyyə dönüşünün əlamətidir.

Erkən maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasının əhəmiyyəti, mübarizədən sonrakı dövrdə fərdlərin davamlı olaraq köçürülməsinə və onların yardımdan tez çatdırılmasına təkan verir.

Sonradan məktəb, rifah və media kommunikasiyalarının mütəşəkkil şəkildə bərpası insan dəyişkənliyinin gedişatını sürətləndirəcək. Eyni zamanda, kiçik və orta müəssisələrə işi artırmağa, ailələrin irəliləyişinə təkan verəcək sürücülükləri artırmağa kömək etmək praktik olardı. Həmçinin, iqtisadiyyatın bərpasına əlavə olaraq bank və turizm sənayesi sahələrinə müstəsna diqqət yetirilməlidir. Nəhayət, Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi zonalarında məhsuldar rayonların genişləndirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə ehtiyac var.Həm də, seçilmiş prioritetdən asılı olaraq, onun həyata keçirilməsi üçün vasitələrin seçimi regional inkişafdakı şərtlərə və məhdudiyyətlərə situasiya uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. I halda, büdcə təhlükəsizliyinin dərəcsini bərabərləşdirmək üçün mərkəzdən subsidiyalar alan, sosial-iqtisadi göstəriciləri aşağı olan regionlar seçilir. II halda, dəstək tədbirləri fəal inkişaf edən və bunun üçün ən yaxşı ilkin şərtlərə malik olan perspektivli regionlara verilir. Ölkə praktikasında bu yanaşma tətbiq edilərkən, regional siyasətin inkişafı və həyata keçirilməsinin baş verdiyi tarixi fonla müəyyən edilən kəskin ərazi ziddiyyətləri səbəbindən iki istiqamətin birləşməsi - uyğunlaşma və effektiv regional inkişaf - ən çox müşahidə olunur.

Ölkə təsis qurumlarının sosial-iqtisadi inkişafındakı fərqləri hamarlaşdırmaq üçün regional siyasətin müxtəlif alətləri qəbul edilmiş və sınaqdan keçirilmişdir, xüsusən:

- Ölkə Regional İnkişaf Nazirliyinin yaradılması;

- idarəetmə sənədlərinin hazırlanması

- ölkə təsis qurumlarının sosial-iqtisadi inkişafındakı fərqlərin azaldılması Konsepsiyası, Ölkə 2020-ci ilə qədər olan dövr üçün uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafı Konsepsiyası və s.;

- müxtəlif maliyyə alətlərinin istifadəsi

- Regionların Maliyyə Dəstəyi Fondu, Regional Maliyyə İslahatları Fondu, geridə qalmış bölgələrə kömək etmək üçün Regional İnkişaf Fondu, məqsədli

proqramlar. Proqramın əsas məqsədi ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindəki fərqləri azaltmaq, inkişaf etmiş və geri qalmış regionlar arasında fərqi azaltmaq idi.

Maliyyə resurslarının müxtəlifliyi o deməkdir ki, münaqişədən sonra bərpaya ehtiyacı olan ərazilər də eyni sürətlə bərpa olunur. Sahə tədqiqatlarına beynəlxalq təşkilatlar, dövlət qurumları, özəl sektor, qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyəti və s. Bu cür birliklər domenlərin mübarizədən sonrakı reproduksiyasında maraqlıdırlar. Birliklərin əmrlərinə görə, aktivlərin artırılması əsas ehtiyaclardan biri olmalıdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramına (BMTİP) uyğun olaraq, BMTİP və ABAD Şəki-Zaqatala pul zonasında ailələrə dəstək proqramı həyata keçirir. Müəssisə ailələrə pul yardımı təklif edir, hazırlıq mərhələlərini həyata keçirir və ailə brendinin istehsalına dəstək verir. Üstəlik, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (UNHCR) uzun müddətdir davam edən "Kəhriz" layihəsi var. Tapşırığın əsas hərəkəti rayonlarda su yollarının yenidən qurulması və aktiv mərkəzlərin təməlinin qoyulması idi. Proqram yaşayış məntəqələrində içməli su təchizatını və kənd rayonları üçün su sistemini açıq şəkildə inkişaf etdirdi. Tapşırıqlara baxmayaraq, Avropa İttifaqının (Aİ) məktəb, rifah və enerji sahələrində böhran tranş proqramları var idi. Birləşmiş Ştatların Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (USAID) və Halo Trust da Qarabağda minalardan azad edilməsində iştirak edib. Müvafiq olaraq, aktivlərin valehediciliyi və bu aktivlərin bizim azad edilmiş domenlərimizdə əsas və mürəkkəb spekulyasiyası sonradan həmin domenlərin iqtisadiyyatını Azərbaycanın ümumi iqtisadiyyatı ilə yenidən əlaqələndirə bilər.

Ölkənin regional siyasətinin II məqsədini nəzərdən keçirək, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, aktiv regionların səmərəli sosial-iqtisadi inkişafına diqqət yetirməklə onları dəstəkləməkdir.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi çərçivəsində dövlətin maliyyə resursları daha çox büdcənin bərabərləşdirilməsinə deyil, hər bir rayonun daxili potensialından maksimum istifadə etməyə imkan verən müəyyən struktur layihələrinə yönəldilir. Regional siyasətin məqsədinin müəyyənləşdirilməsinə bu yanaşma ilə onun əsas

məzmunu dövlət tərəfindən stimullaşdırılan regional iqtisadiyyatın struktur yenidən qurulması kimi müəyyən edilir.

İkinci məqsədin həyata keçirilməsi regional siyasətin struktur komponentinin gücləndirilməsi, xüsusən də mərkəzdən maliyyə yardımı və daxili resursların səfərbər edilməsi yolu ilə ərazilərin inkişafına yönəlmiş xüsusi vasitələrin yaradılması ilə bağlıdır. İnkişafın innovativ komponenti regional siyasətin bu məqsədinin sürətlə həyata keçirilməsində əsas rol oynayır, xüsusən də Ölkə regionlarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün innovativ potensialından kifayət qədər səmərəli istifadə edilməməsi, habelə inkişafda kritik mərhələləri aradan qaldırmaq üçün (Məmmədov M., 2015).

Bu baxımdan, regional siyasətin həyata keçirilməsi ölkə və konkret regionlar iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş elm şəhərləri, klasterlər, xüsusi iqtisadi zonalar və s. kimi perspektivli vasitələrdən istifadə etməklə regionlarda innovativ proseslərin dəstəklənməsini nəzərdə tutur.

Dünya praktikasında, həyati və asanlaşdırılan təşəbbüs töhfə verənin və ya maliyyə koordinasiyasının əsasını nəzərdə tutur. Buna əsasən, spekulyasiya tələbi bölgələrin şəxsiyyətini müəyyənləşdirməyə, maliyyələşdirmənin düzgün mənbələrindən ehtiyacların təşkilinə və nəhayət, düzgün daşıyıcıya maraq başlığına səbəb olacaqdır.

Cədvəl 6: Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sektorunun əsas göstəriciləri

	2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı, vahid	4	4	4	5	7	7
onlarda:						
nömrələrin sayı, vahid	96	96	96	106	132	132
birdəfəlik tutum, yer	206	206	206	236	288	288
Yerləşdirilmiş şəxslərin sayı, nəfər	1618	1968	2205	2652	5235	4175
Gecələmələrin sayı, adam-gecə	2014	2174	2630	3198	5624	4539
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gəlirləri, min manat	126.6	78.7	87.8	119.4	242.7	247.2
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin xərcləri, min manat	101.7	74.5	75.5	73.1	135.6	122.3

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006.xls, 01.01.2022

Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi zonalarının imkanları Azad edilmiş rayonlarımızda maliyyə fəaliyyətinin çoxsaylı sahələrinin təkmilləşdirilməsi üçün potensial var. Kənd təsərrüfatında arıçılıq və südlük mal-qaranın çoxalma imkanları Zəngilan, Kəlbəcər, Qubadlı, Cəbrayıl, Xocalı, Laçın, Tərtər və Füzuli rayonlarındadır. Cəbrayıl və Kəlbəcərdə balıqçılıq yaradıla bilər. İpəkçilik üzrə Cəbrayıl rayonu və Şuşa şəhəri, taxılçılıq üzrə Kəlbəcər, Cəbrayıl, Tərtər, Qubadlı, Füzuli və Xocavənd əraziləri inanılmaz potensiala malikdir. Kəlbəcər, Tərtər və Füzuli rayonları ət və süd məhsulları ilə işləmək üçün inanılmaz potensiala malikdir, Ağdam, Cəbrayıl, Laçın və Füzuli rayonları isə inək dərisi məhsulları ilə işləmək üçün fövqəladə potensiala malikdir.

Kəlbəcər və Zəngilan rayonlarında qızıl, mis, gümüş, civə və xromit anbarları biznesi təkmilləşdirməyə imkan verir. Eyni şəkildə, Şuşa, Laçın və Kəlbəcərdə dağ turizmi, ekoturizm, klinik turizm və sosial turizm sənayesi üçün uyğun olan müxtəlif yerli və şəhər icmalarının imkanlarından istifadə etməklə Qarabağın pul bərpasına əlavə edə bilərik.

Vurğulamaq lazımdır ki, Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi zonalarının enerji potensialı son dərəcə yüksəkdir. Hidroenergetika potensialının nümunələri Xudafərin, Qız qalası su elektrik stansiyaları və Tərtər SES-dir. Bundan əlavə, Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan ərazilərində, Qarabağın dağlıq ərazilərində günəş işığına əsaslanan enerji potensialı, əsasən Kəlbəcər və Laçın rayonlarında külək enerjisi potensialı, geotermal enerji aktivlərimiz isə Kəlbəcər və Şuşada çox genişdir.

Bu saysız-hesabsız enerji aktivlərinin və müxtəlif sənaye sahələrinin təkmilləşdirilməsi üçün çoxsaylı regionlardan müştəbehlərin cəlb edilməsi nəzərdə tutulur. Ümumdünya təcrübəsi göstərir ki, təhlükələrin hesablanması sənaye və energetikaya tanış olmayan birbaşa marağın yaratdığı təhlükə kimi qəbul edilir. Beləliklə, dünya miqyasında çoxsaylı təşkilatlar mübarizədən sonrakı dövrdə resursları sənaye və enerjiyə sərf etməkdən əmindirlər.

Diaspora marağı Mübarizədən sonrakı dövrdə yaranan bölgələrə cəzb etmək çətin bir dövrdür. Müəssisələrdə məlumatların əlçatanlığının səviyyəsi birbaşa

olaraq ediləcək fərziyyə ilə bağlıdır. Bu o deməkdir ki, ərazi haqqında nə qədər çox məlumatınız olsa, bir o qədər çox maliyyə tərəfdarı cəlb edə bilərsiniz. Mübarizədən sonrakı dövrdə məlumat olmadığı üçün diaspor nümayəndələri pula adekvat məlumat verdiklərini fərz edərək spekulyasiyaya əlavə edə bilərlər. İş adamlarından danışarkən nəzərə alınmalı olan nüanslardan biri də odur ki, onların tərkibinə Azərbaycanla əlaqəsi olan şəxslər (vətəndaşlarımız, milliyyətcə azərbaycanlı olan qeyri-rezidentlər və ya qohumluq əlaqələri olan şəxslər və s.) cəlb edə biləcək şəxslər daxildir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə kommunikasiya, nəqliyyat və enerji infrastrukturunun yaradılması ilə bağlı müəyyən işlər görülüb və görülür. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının dinamik və davamlı inkişafının əsas amillərindən biri regionların sosial-iqtisadi inkişfıdır. Həm beynəlxalq təcrübə, həm də Azərbaycanın davamlı inkişafını müəyyənləşdirən ən əsas göstəricilərdən biri ölkə regionlarının sosial-iqtisadi səviyyəsidir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlətimizin milli iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir. Dövlətin iqtisadi siyasəti və regionların iqtisadi inkişafı bir-birilərini tamamlamalıdırlar. İnkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi onu göstərir ki, regionların iqtisadi inkişafının təmin olunmasa, ölkə iqtisadiyyatının möhkəmlənməsindən söhbət gedə bilməz.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dövlətin regional siyasətinin öyrənilməsi, nəzərdən keçirilməsi, həyata keçirilməsi, regional sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi və ölkəmizin yeni iqtisadi mühitinə uyğun idarə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizin iqtisadi və sosial inkişafına nail olunması regional idarəetmədən və regionlar arasında inkişaf fərqlərinin aradan qaldırılmasından asılıdır.

Regional siyasətin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi, müasir iqtisadi şəraitlə sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimləmə mexanizmlərini və proseslərini idarə etmək üçün mütəxəssislərə və ixtisaslı kadrlara ehtiyac var.

Hazırda regional siyasətin optimal səviyyəsini öyrənmək və regionların davamlı inkişafına nail olmaq üçün dövlətin rolu və konkret vəzifələri müəyyən edilməlidir. Son illər ölkəmizdə həyata keçirilən islahatların əsas məqsədi güclü və demokratik bazar iqtisadiyyatına malik müstəqil dövlət yaratmaqdır.

İqtisadi sahədə həyata keçirilən tədbirlər yerli və xarici investisiyaların yaradılması, yüksək texnologiyalı və rəqabətqabiliyyətli şirkətlərin yaradılması, yeni iş yerlərinin yaradılması və nəticədə ölkənin enerji iqtisadiyyatının artırılması məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyətinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə yönəlib. bazar iqtisadiyyatının prinsipləri. AR-da iqtisadi və sosial inkişaf sahəsində dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər makroiqtisadi vəziyyətin sabitliyini təmin etmiş, iqtisadi sistemin davamlı inkişafına şərait yaratmış, əhəmiyyətli təkmilləşdirməyə şərait yaratmışdır.

Belə başa düşülür ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşayan əhalinin məşğulluğu üçün yeni şirkətlərin yaradılması, mövcud şirkətlərin istehsalının artırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırmalara görə, SYX-nin qəbulu regionların inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoyub. SYX-də qəbul edilmiş perspektivlərin regionlarda olması onların inkişafını daha da sürətləndirəcək.

Dövlətin yerli strategiyasının adekvatlığını və azad edilmiş rayonların maliyyə cəhətdən yaxşılaşdırılmasını təmin etmək üçün müşayiət olunan nəticələr əldə olunmuşdur:

1. Bölgələr üzrə faydalı səlahiyyətlərin dövriyyəsi nisbi olmalı və onların irəliləyişi iqtisadi olmalıdır;

2. İstehsal və emal müəssisələri xammal mənbələrinə yaxın yerləşməlidir, nəticədə məhsul istehsalında qənaət rejimi tətbiq edilir;

3. Normal aktivlərdən səmərəli istifadə edilməli və ölkənin ərazilərində iqlim qorunmalıdır;

4. İqtisadi rayonlar, eləcə də Bakı şəhəri ilə yerli ərazilər arasında ziddiyyətlər azaldılmalı, maliyyə və sosial inkişaf dərəcələri bir-birinə yaxınlaşdırılmalıdır;

5. Əmək vəsaitləri ölkə ərazilərində məhsuldar şəkildə daşınmalı və inkişaf etdirilməlidir;

6. Yerli İnkişaf Agentlikləri rayonların idarəolunan tərəqqisinə xidmət etmək üçün yaradılmalıdır;

7. Qəbul edilmiş SYX-nin əsas məqsədləri, ehtiyacları və icrası əyalət səviyyəsində təmin edilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən maliyyələşən idarə və təşkilatların büdcədənkənar vəsaitləri haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, Bakı şəhəri, 17 noyabr 2017-ci il, № 502

2. "Qarabağ Dirçəliş Fondu publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 04 yanvar tarixli Fərmanı.

3. Abdullayeva E.T., Vəliyeva R.A., (2020) Makromaliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsində büdcə-vergi siyasətinin rolu. In iqtısadi təhlükəsizlik: Mövcud Vəziyyət və Perspektivlər, səh.160-164.

4. Bağırzadə E.R (2016) Azərbaycan iqtisadiyyatının regional təhlili. Bakı, Elm, -512 səh

5. Bakır, H. və Tuncel C (2010) İnnovasiyaya əsaslanan regional inkişaf prosesində İnkişaf Agentliklərinin Yeri. Journal of Business and Economics Studies, 1(4), s.19-41.

6. Cakmak, HK and Erden L. (2014) Yeni Regional İnkişaf Yanaşmaları və İctimai Dəstək Siyasətləri: Türkiyədən Regional Panel Data Seti ilə Empirik Təhlil. Qazi Universiteti İqtisadiyyat və İdarəetmə Fakültəsi jurnalı, 3(3), s.77-96.

7. Demir, E. (2016). Regional inkişafın maliyyələşdirilməsində inkişaf agentliklərinin rolu: Daka nümunəsi (Dokora tezisi). Atatürk Universiteti Sosial Elmlər İnstitutu İqtisadiyyat Bölümü, Ərzurum. Giriş ünvanı (05.12.2018): https://d1wqtxts1xzle7.

8. Xudiyev N., Qarabağ iqtisadi rayonunun maliyyə potensialı onun iqtisadi artım və inkişaf strategiyasının əsasıdır, İqtisadiyyat qəzeti, 16 Sentyabr 2021, səh, 4.

9. Qocayev İ., Qarabağ ən çox inkişaf etmiş iqtisadi region halına gətirilir, Şərq qəzeti, 7 Dekabr 2021, səh.6.

10. Quliyeva A.E., (2021) Azərbaycanda regionların perspektiv inkişafı və maliyyə təminatının gücləndirilməsi problemləri, Bakı: Kooperasiya, 306 səh.

11. Quliyeva A.E., Azərbaycanda regional səviyyədə maliyyə təminatı mexanizmlərinin gücləndirilməsi istiqamətləri, Kooperasiya elmi-praktiki jurnal, 2020. №59, səh.110-118.

12. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M (2015) Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı, Azərnəşr, -512 səh

13. Mehdiyev X.O. (2015) Azərbaycanin sosial-iqtisadi inkişafına retrospektiv baxış: müqayisəli təhlil, Bakı, Elm, -458 səh

14. Məhərrəmov M.O. (2020), Azərbaycanda sənaye müəssisələrinin maliyyə dayanıqlılığının iqtisadi təhlükəsizlik kontekstində strateji əhəmiyyəti". In iqtısadi təhlükəsizlik: Mövcud Vəziyyət və Perspektivlər, səh. 212-217.

15. Musayev A., Zeynalov M., (2021) Qarabağın bərpası və inkişafı prosesində xarici dəstək mühüm amildir, Azərbaycan qəzeti, səh 9.

16. Rzayev Q., (2014) Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartları və maliyyə hesabatı. Bakı, 536 səh.

İngilis dilində

1. Babaeva Z.S., Shahbanov R.B., Shahbanova S.R., Asekova B.N. and Postnova M.V., "Problems and contradictions of the financial system of the agro-business industry of Russia in contemporary conditions and methodological aspects of their overcoming", 2017, vol. 20, 467-482 p.

2. Babayev M.R, Babayeva L.O., "Development Directions of The Karabakh Economy Based On The Concept Of Regulation Of Regional Socio-Economic Development", Scıentıfic Collectıon «Interconf», 2021, № 53, p.15-20.

3. Chirkunova E. K., Kireeva E. E., Kornilova A. D., & Pschenichnikova J. S., "Research of instruments for financing of innovation and investment construction projects". Procedia Engineering, 2016, vol.153, p.112-117.

4. Ibrahimov I.H., (2016). "Economy of agrarian sector". Monograph, Baku, p. 655.

5. Makhmudov S., "Ways of the Investment Environment Effect in Financing Investment Activities Development". Scientific Research Archive, 2020, vol 6. №34, p.2045 – 2053.

6. Mamedov Z. F., Gasimov A. (2020). “Challenges and opportunities of the non-cash payment systems development: global experience and Azerbaijan practice” Economic and Social Development (Book of Proceedings), 60th International Scientific Conference on Economic and Social Development - XX International Social Congress (ISC 2020), Moscow, p. 59-66.

7. World Bank Group, (2020). “Economy Profile Azerbaijan, Doing Business 2020 Indicators”, 67 p.

8. Zhan J., Li S., & Chen X., “The impact of financing mechanism on supply chain sustainability and efficiency”. Journal of Cleaner Productio, 2018, №205, p.407-418.

Rus dilində

1. Собина Н. В., & Логинов М. П. “Механизм и система проектного финансирования”. Вопросы управления, 2017, №45, стр.113-120

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.stat.gov.az
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi www.economy.gov.az
3. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi www.maliyye.gov.az
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin saytı www.president.az
5. Azərbaycan Respublikası Qanunları www.e-qanun.az
6. https://agroeconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/n

Cədvəllərin siyahsı

Cədvəl 1: Qarabağın iqtisadi inkişafı üçün görülməli işlərin siyahsı......................................48
Cədvəl 2: Qarabağ iqtisadi rayonunda nəqliyyat və rabitə sahələrinin sosial-iqtisadi göstəriciləri...50
Cədvəl 3: Qarabağın iqtisadi rayonu tikinti sektoru (2015-2020)...53
Cədvəl 4: Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə yeni iş yerləri..58
Cədvəl 5: Qarabağ iqtisadi rayonunda tikinti sektorunun əsas göstəriciləri...............................60
Cədvəl 6: Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm sektorunun əsas göstəriciləri...............................69

Diaqramların siyahsı

Diaqram 1 : İqtisadiyyata yönəldilən xarici və daxili investisiyaların həcmi (mln manatla)......59

Sxemlərin siyahsı

Sxem 1: Regional inkişafla əlaqəli mühüm tədqiqat sahəsi...20
Sxem 2: Regional idarəetmənin üsulları...25
Sxem 3: Dövlətin regional siyasəti əsasən aşağıdakı vəzifələri həll etməlidir............................34
Sxem 4: Uzunmüddətli iqtisadi artım yanaşmasına yaxınlaşması yolları..................................43
Sxem 5: Azad olunmuş ərazilərdə sənaye potensialı üzrə 4 istiqamət.......................................54